

KÜTAHYA MERKEZİNDE GİYİM-KUŞAM KÜLTÜRÜNDEKİ DEĞİŞMELERİN ÇÖZÜMLENMESİ

The Analysis of Transformation within the Culture of Clothing and Wearing in Kütahya Center

Adem KOÇ*

Özet

Bu araştırmamızda, Kütahya yöresinden elde edilen giyim-kuşam unsurlarını Beylikler döneminden bu yana geçen süreçte göstergebilimsel olarak incelemeye; bu unsurların sosyal, kültürel, psikolojik, iletişimsel ve ekonomik bağlamda içerdiği anlamları çözümlenmeye çalıştık.

Bu bağlamda Kütahya yöresinde giyim-kuşam kültürünü hazırlayan etkenleri soy, din, imparatorluk, coğrafya, kır/kent, eğitim, batılılaşma, moda ve tekstil sektöründeki gelişmeler, kentleşme ve göç, siyasal değişimler bağlamında ortaya koymaya çalıştık.

Anahtar Sözcükler: Kütahya, giyim, moda, tekstil, Batılılaşma, üçetek, gelin.

Abstract

In this study, the components of clothing and wearing obtained from Kütahya Region, since the beginning of the Dynasties' ruling (Beylik) to the recent times, has been investigated in respect of phenomenology and analyze their meanings within the framework of the social, cultural, psychological, communicational and economic context.

In this context the evaluations pertaining with the preparation process for the culture of clothing and wearing in Kütahya region with some factors such as the genealogy, kinship, religion, empire, geography, urban/rural, education, westernization, and fashion as well as the some processes such as drastic changes in textile industry, urbanization and immigration, and political developments.

Key Words: Kutahya, clothing, fashion, westernization, three-skirt, bride.

1. Giriş:

Giyim ve kuşam, çıkış noktası korunma olmasına karşın kültürel gelişim sürecinde geniş fonksiyonlar yüklenmiş bir olgudur. A. Crawley, (1994:40) giysinin fizyolojik ihtiyaçlardan biri olarak yaşamın önemli bir parçası olduğunu belirtirken ona göre hayvanların doğal derileri hem korunma hem de cinsellik için önemlidir; insanlar için de giyim çıkış noktası aynıdır. Doğanın da bir parçası olma nedeniyle insanların, bulunduğu yerin coğrafi konumuna ve koşullarına göre giyinmek zorunda kaldığını, fizyolojik ihtiyaçlardan biri olarak insan bedenini örtmek amacı ile doğan giyim, insanın süs olgusunu keşfetmesinden sonra cinsiyet, kültür, coğrafi yapı, ekonomik durum ve tarihi olaylardan etkilenecek farklı şekil ve çizgilerle çeşitlendiğini vurgular.

Giyim bütün olarak bir kültür ürünüdür ve doğrudan doğruya insanla ilgili olduğundan, insanın yaşam biçimini belirten göstergelerden biridir.

Giysilerin tarihi süreç içerisinde değişimi, gelişimi, kullanım şekilleri ve amaçlarıyla ilgili bilgeleri antropolojik ve etnolojik bulgulardan ve kalıntılardan yararlanılarak ulaşılabilmektedir.

Hilaire ve Meyer Hiler, (Hiler 1939:22, Yoder 1972:295'ten) giysilerin çeşitlenmesi ve şekillerinin belirlenmesinin onu kullanan sosyal yapıya göre belirlendiğini, giysi parçalarını kullanan toplumun ortak davranışlarının ve buna uygun toplum çıkarlarının sürekli değişim halindeki kültürel değerlere uyarlanmasının bir sonucu olarak giyim kültürünün geliştiğini belirtirler.

Giyim, kimi toplumlarda dinin de etkisiyle örtünme amaçlı kullanılırken –İslam inancında olduğu gibi- (Göle 1991) kimi toplumlarda kişinin kendini gösterme amacıyla kullandığı –Batı'da olduğu gibi- (Flugel 1971, Brooke 1973) bir araç olmuştur. Buna sözsüz iletişim aracı da diyebiliriz. Bu noktada giyim sadece korunma amacıyla değil değişik amaçlarla da kullanılır olmuştur. Bununla birlikte yıpranan elbiselerin yerine yenilerinin alınması ihtiyacı doğmuş, yeni elbiseler alınırken değişik kumaş, renk ve desenler ön plana çıkmış; insanlara yeniyi/yenileri sunan bir sektör olarak “moda” ortaya çıkmıştır.

* Giresun Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yrd. Doç. Dr., ademkoc06@hotmail.com

Giyim, birçok dilde ve araştırmalarda çeşitli şekillerde tanımlanmaktadır. Bu araştırmalardan ve tanımlardan yola çıkarak yapacağımız ilk tanım “giyim” bedene yapılan eklemelerdir. Bu eklemeler giysi ve vücutta yapılan değişiklikler olarak düşünülebilir. (Eicher ve Roach-Higgins 1993:15) Böylece giysi insan vücuduna giyilen parçaların bütününden oluşan takım şeklinde tanımlanabilir. Bu parçaların iklim bölgelerine ve hava şartlarına göre çeşitlenmeleri pratik ve koruyucu işlevlerini ön plana çıkarmaktadır. Ayrıca giysiler çeşitlerinin ve giyinmenin sosyo-kültürel normlar altında olması nedeniyle de değişiklikler arz etmektedir. (Enninger 1998:92) Bu da giysinin işlevsel yönlerini ortaya çıkarmaktadır.

Giyim, çeşitli kaynaklarda şu şekillerde tanımlanmıştır: İnsan bedenini örten giysi, aksesuar ve bunları kullanma biçimleri. (Ana Britannica 1994:323) Vücudu tabiatın etkilerinden koruyan, medeniyetin ilerlemesiyle değişiklik gösteren, insan vücuduna göre şekil alan giysilerin tümü. (Bayraktar 1985:2) Giyilen şeylerin tümü, giysi, giyecek. (Türkçe Sözlük TDK 1988:553)

Don Yoder, Folk Costume adlı çalışmasında “costume, dress, apparel, garb ve clothing” sözcüklerini ‘giysi’ olarak eşanlamda kullanmıştır. İngilizcedeki kıyafet belirlemesi “costume” Latin kökenli “consuetudo”, “costum”dır (alışkanlık, gelenek, âdet). Riehl’e göre halk kıyafetleri, âdetler gibi, toplumun ihtiyaçlarına göre gelişmiştir. (Riehl 1857:219, Yoder 1972:297’den) Kıyafet ve giysi tanımlarda ayrılmamasına rağmen kıyafet bir festival ya da şenlikte giyilir, giysi ise sıradan giyeceklerdir. (Hiler 1939:xiii, Yoder 1972:296’dan)

Fatma Yavuz, “giyim”i ilkel devirlerde örtünmek ve tabiatın şartlarından korunmak amacıyla giyilen ancak sonraları istek ve ihtiyaca cevap verebilecek şekilde zamanla gerçekleşen teknolojik gelişmelerin de etkisiyle süslenmek amacına da hizmet eden hemen her alanda görülen modanın etkilerini taşıyan dokuma, örme, kürk, deri, madeni sanayi ürünlerinden oluşan giysi ve takıların tümü (Yavuz 2000:14) olarak tanımlamaya çalışır.

Giyim terimi gömlek, etek, pantolon, ceket, palto gibi akla ilk gelen giysilerin yanı sıra ayakkabı, kep ve şapka, pijama ve gecelik, spor kıyafeti, korse ve eldiven gibi eşyayı da kapsar. Zamana göre yaygınlaşan ya da gözden düşen ve çeşitli görünümler alan saç tuvaletleriyle sakal ve bıyık biçimleri ve peruk kullanımı da moda ve giyim tarihiyle yakından ilişkilidir. Aynı şey kozmetik ve mücevher kullanımı için de geçerlidir. Bunu Türkçede giyim-kuşama karşılıyoruz.

Giyim, kullanım amacına, mevsime, ekonomik duruma, inanca vs bağlı olduğu gibi moda ve beğenilere göre de değişiklik arz etmeye başlamıştır.

Coğrafi konum, politik ve dini yapı, ekonomik durum, kültürel etkenler, tarihsel olaylar ulusların kendilerine özgü giyim “mod”unun oluşmasına neden olmuştur. Çok hızlı bir değişim süreci yaşamadan bu giysiler kuşaktan kuşağa aktarılmıştır. Böylece ulusların geçirdiği evrim de kuşaktan kuşağa giysilerle de aktarılmıştır. Bunu ülkemizin her bölgesinde rahatlıkla görebilmekteyiz.

Etnik grupların ve yerel unsurların, gelenek/görenek, ortak belleğin (Oğuz 2007a:5-8) kaybolması, yerine makineleşme ve küreselleşmenin gelmesi geleneksel giysilerin ve çizgilerin güncelliğini yitirmesine neden olmuştur.

Makineleşme ve hızlı yaşamla birlikte insanlarda ihtiyaçlar da hızlanmış, giyim alanındaki ihtiyaçlar da sürekli değişiklik arz etmiştir. Terzilerin ellerinden çıkacak elbiseleri uzun süre beklemek, çok emekler çekerek süslemeler yapmak, eldeki elbiseleri uzun süre giymek yerine tezgâhlarda, fabrikalarda üretilen, her ülkeye ve toplumsal yapıya ortak oluşturulan bedenler ve kalıplarla üretilen elbiselere, süslemelere, ayakkabılara yönelim artmıştır. Bu da hazır giyim sektörünü ve modayı günümüzde zorunlu kılmıştır. Vazgeçmenin de mümkün olacağı pek görülmemektedir.

Terzilerin elinden çıkan giysiler, fabrika tezgâhlarından çıkmaya başladıktan sonra herkesi aynı şekilde giydirmenin mümkün/doğru olmadığına farkına varılmasıyla haute-couture kendini göstermiş, insanlar sadece ben giymeliyim, sadece ben de olmalı anlayışıyla bu akımın peşinden koşmaya başlamıştır. Pahalı bir moda olan haute-couture (kişiye özel terzilik ve tasarım) ile birlikte kesesini düşünen insanlar hiçbir şeyi göz önünde tutmadan hazır giyime koşmaya devam etmektedirler. Bu da güçlü bir sektörü oluşturmuş; ülkeler arasında hazır giyim, güç gösterisi haline gelmiştir. Rekabetin en yoğun yaşandığı alanlardan biri de tekstil olmuştur.

Toplumların güç gösterileri haline gelen hazır giyimden önce giyim aslında başlı başına sözsüz iletişim (nonverbal communication)¹ aracı olarak çoktan hayatımızın içine yerleşmişti. Nasreddin

¹ İnsanlar arasında konuşma dışındaki araçlarla gerçekleşen iletişim.

Hoca'nın "Ye kürküm ye!" (Akbal 1992:185-186) fıkrasında olduğu gibi, giyim insanlar arasında giyenin statüsünü görenlerin zihninde doğrudan belirlediği için iletişim alanında en önemli dillerden biridir. Sözcükler aracılığıyla olmayan bu dili anlamak "giyim-kuşam sinyalleri" (clothing signals) (Mutlu 1998:136) temiz olduğunda aslında anlaşılmayacak bir şey yok. İnsanların kendilerine ve diğer şeylere – cinsiyetlerine, sınıflarına, mesleklerine, inançlarına, rollerine, statülerin, önceliklerine, vb- ilişkin tutumlarını giydikleri şeyler aracılığıyla belirten sinyalleri ve bunların anlamlandırılmalarını yapmak da daha sonraları insanların dikkatini çekmiştir. (Mutlu 1998:142-144) Bu sayede, semiotic/semiology yani göstergebilim denilen bilim dalının ortaya çıktığı söylenebilir.

İletişim biliminin öncelikle yaptığı çalışmalarla giyimin, yaşamın farklı dili olan farklı bir alanı olduğu kabul gördü. Bu sayede giysinin tek başına ve diğer parçalarla birlikte oluşturduğu bileşimlerin işlevlerinin ne olduğu, belirli bir kültürdeki giysi birliğinin nasıl bir işaretleme sistemi kurduğu ve giysi aracılığıyla ne tür anlamların aktarıldığı gibi konularla ilgilenilmeye başlandı. (Özdemir 2005:269) Werner Enninger, araştırmaların giysilerin kodlama sisteminde sürekli yeni mesajlar göndermekten ziyade etkileşim boyunca sabit duran mesajlar göndermede etkili olduğunu ortaya koyduğunu, bunun da giyimin görünen kısmının gönderdiği mesajlardan oluştuğunu belirtir. Enninger'e göre giyimle "bu sınırlar içinde mesajlar göndermek/kodlamak mümkün olabilmektedir: şapka çıkararak selamlamak, eldiven fırlatarak meydan okumak" gibi. (Enninger 1998:93) Giyim kodları incelendiğinde giyenin içinde bulunduğu ruh hali –üzgün, sevinçli, memnun/değil vs-, statüsü, kültür düzeyi, sergilemek istediği davranış biçimi hakkında bilgi edinilebilir.

Bir bölge ve bölgelerin bütünleştirilmesiyle bir ülke ve millet hakkında giysi kültürü çalışması yapıldığında o toplumun gelenekleri, görenekleri, estetik ve sanatsal özellikleri, değerler sistemi, ekonomik durumu, geçim kaynakları, dış etkenlerden etkilenme (küreselleşme gibi) konusunda bizlere ipuçları verebilir. Hızla değişim geçiren dünyada küreselleşme süreci yaşanmaktadır. Bu bağlamda Türk toplumu da bu rüzgarın önündedir. Giysi, Türk toplumunda da dinamik bir yapı oluşturmuş ve tarihi süreçte Türk toplumu giyim konusunda çok önemli aşamalardan geçmiştir: Göçler, İslamiyet'in kabulü, hilafet ve saltanat, saray ve soylular, gerileme, çöküş, sanayileşme, yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu, kılık-kıyafet devrimi, moda, 60'lı ve 80'li yıllar ve en son küreselleşme gibi.

2. Kütahya Merkezinde Giyim-Kuşam Değişmelerinin Çözümlemesi:

Kütahya giyim-kuşam kültüründe makineleşmenin getirdiği dayatma ile insanların günlük (casual), iş, eğlence, özel gün, askeri gibi alanlarda tüm Türkiye de hatta Batı'da sergilenen giyim alışkanlığı/davranışı gözlemlenebilir. Ancak günümüz küreselleşme rüzgarının önünde dimdik ayakta durmayı başaran nadir yerlerimizden biri de Kütahya'dır. Bunu da kadın giyim-kuşam kültüründe görmekteyiz. Bu neden burada karşı cinsin giyim alışkanlığındaki değişim/dönüşümle birlikte daha çok Kütahya merkezindeki kadın giyim-kuşam kültürünü, özellikle de tarihi/törenselleşen kıyafetleri mercek altına almaya çalıştık. Bu noktada iki cinsin giyim-kuşam alışkanlığı /davranışındaki değişim /dönüşüm/ aktarımı soy, din, imparatorluk, coğrafya, kır-kent, eğitim, batılılaşma, tekstil sektöründeki yenileşme ve moda, kentleşme, göç ve siyasal değişimler bağlamında gösterge bilimsel, iletişimsel, işlevsel, performans (icra) gibi kuramlar ışığı altında incelenmesi neticesinde çok ilginç noktalar tespit edilmiştir.

Kütahya'da giysilerde soya, akraba, ilişkilerine saygı ve aidiyete önem verildiğini görmekteyiz. Cevdet Dadaş ve Atilla Batur'un (2002) aktardığı arşiv kayıtlarına bakıldığında büyük bir zorunluluk olmadıkça, şehir halkının nesiller boyunca aynı mahallede, hatta dededen ve babadan kalan aynı evlerde hayatlarını sürdürdükleri anlaşılmaktadır. Ancak evlenme, yeni ev satın olma vb. gibi sebeplerle ailenin bazı fertleri şehrin değişik mahallelerine yerleşebiliyorlardı. Mesleklerin babadan oğla geçmesi de aile bağlarını devam ettiren bir faktördür. Bu şekilde baba ile oğul aynı işyerinde çalışıyorlar, hatta evlendikten sonra bile aynı evde ikamet ediyorlardı. Aileden kim zor durumda olursa diğerine yardımcı olmaktadır. Anne babalardan biri ölene kadar çocuklarının yanında koruma altında kalmaktadır. 1845 tarihli Temettuat Defterleri'nde anne-babanın dışında kardeşi, eniştesi, kayını, üvey oğlu, üvey babası, damadı ve yeğeni gibi akrabalarını barındıran hane sahiplerine rastlanmaktadır. Bu da diğer aile fertleriyle olan ilişkinin de güçlü olmasını sağlamaktadır. (Dadaş-Batur 2002:45) Bu şekildeki yaşam tarzına günümüz Kütahya'sında hâlâ rastlamaktayız.

Osmanlı Devleti'nde meslekler de babadan oğula geçtiğinden birkaç nesil aynı işi yapmaktadır. Bu nedenle meslek isimleri lakap olarak kullanılır olmuş ve meslek kollarının bazıları soy ismi olarak günümüze aktarılmıştır. (Dadaş-Batur 2002:50) Kütahya'da yaşayan halk arasında sosyal statüleri resmî

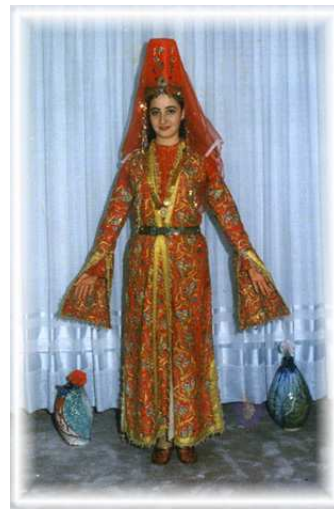
belgelerde “mûteberân” veya “eşrâf” olarak kaydedilen bazı aileler vardı. Bunların bir kısmı şehrin köklü ailelerinden olduğu gibi, bazıları da maddi zenginlikleri ile ya da sahip oldukları ilmî, dinî, resmî mevkileri ve meslekleri itibarıyla ön plana çıkanlardı. Bunların başında “Germiyanzâde”ler gelmektedir. (Dadaş-Batur 2002: 58) Yıllarca şehrin önde gelen aileleri arasında olmuştur.

Kütahya’da giyilen işlemeli ağır elbiselerde özellikle kırmızı renge önem verilir. Bu elbiselerin gök mavisi, patlıcan moru gibi renklerde dikimleri görülse de özellikle kırmızı tercih edilir. Evlenen her genç kızın çeyizinde onun Kütahya’nın yerlisi olduğunu gösterecek ağır elbisesi, şalvar takımları bulunur. Her meslekten ve kesimden bayan bu elbiseleri giymekten hoşlanmaktadır. Kimi tarihine sahip çıktığı için, kimi gelenekleri yaşattığı için, kimi düğünde yakıştığı için, kimi zengin gösterdiği için bu elbiseleri tercih etmektedir. Bunun bir nedeni de Germiyanoğlu beylerinden Süleymanşah, döneminde beylikler arası savaşlarda Karamanoğulları’ndan çekindiği için kızı Devlet Hatun’u 1381 yılında I. Murad’ın oğlu Şehzade Bayezit’le evlendirmiştir. (Uzunçarşılı 1932:49) Düğünde tefebaşı ya da bindallı giydiği söylenmektedir. (Ancak bu bilginin söylenti olduğunu düşünüyoruz.) İşte soyuna bağlılığı göstermek isteyen Kütahyalı bayanlar kırmızı bindallı ve tefebaşını bu yüzden çok severler. (Tetik 2005) Bu elbiselerin kesim ve kullanım biçimi eski Türklerin elbise biçimlerine de benzemektedir. Kaftan, üç etek, şalvar gibi. (Resim-1, 2)

Gelin, Albüm, Deniz Müzesi 2380, y.112.

Resim- 1 Gelin. Albüm. Deniz Müzesi 2380, y.112

Resim- 2 Kavuklu Motifli Üçetek. (150 yıllık) Kütahya Gelinini.

Kütahya’da, Kütahya’nın yerlisi olduğunu iddia eden hemen hemen her genç kız bu gelinliği giyer; ailesine, akrabalarına, soyuna bağlılığını göstermek ister. Ayrıca batılılaşmanın getirdiği yeni düzenlemelerle ve modanın da etkisiyle beyaz gelinliği her genç kız gibi giyme hayalini de kurar. (Gül 2002) Resim-1’teki Türk gelinini gösteren minyatürdeki gelinin elbise giyim şekli ve duvağıyla Resim-2’deki Kütahyalı gelinin elbise giyim şekliyle duvağı bir birinin devamı niteliğindedir. Bu iki resim Türk geleneğinin yıllar boyu sürdürüldüğünü göstermektedir.

Bu bağlamda Kütahya’da tarihsel sürekliliğe sahip olan kıyafetler olarak üçeteğin varlığından söz edebiliriz. Üçetekler, tefebaşı, kavuklu, pullu (aynalı ve süpürgeli), bindallı, savayı (genellikle merkez köyler ve merkeze yakın köylerde tercih edilmektedir) olarak görülmektedir. Selimiye, yolaklı ve İzmirli gibi üçetekler görselliği bakımından diğer üçeteklerden zayıf olduğundan halk tarafından artık kullanılmamaktadır. Düğünlerde görselliği tamamlayan ve iletişimsel anlamda statü farkını da ortaya koyan tefebaşı ve pullu üçetekler çok fazla tercih edilmektedir. Cemile Gül Sanat Evi, Tuğra El Sanatları, Candan Çeyiz gibi tasarım yoğun alanının aktörlerince en çok işlenen ve diğer elbise, ev eşyası, süsleme aracı olarak kullanılan parçalara da bu üçetek motiflerini dönüştürdükleri de görülmüştür.

Pullu ve üçeteğin genç kızlar arasında en revaçta oluşu türkülere ve bina isimlerine (Üçetek Apartmanı, Tefebaşı Apartmanı gibi) de yansımıştır:

Hisar’dan inmeme diyor

/ Basma don giymeme diyor

Keser isen pullu kes

/ Yanına gelmem diyor (Salün 1997:33)

Resim- 3 Elmas yüzük. 1925’lerdeki Kütahya modası. Doğan Şapçı’nın özel koleksiyonundan.

Kütahya’da gelinin tepesi elmaslarla süslenir. Bu elmaslar kendisinde yoksa bile akrabalarından ya da ona güvenen çok yakın komşu ve dostlarından alır. Kına gecesinde mutlaka takar. Ayrıca geleneğine bağlılığı göstermek için babasından kalan ya da babasının yaptırdığı elmas yüzüğü (Resim-3) takar. Bu yüzüğü şehir dışından gelip yaptıranlar da vardır. Onlar da Osmanlı soyundan geldiğini göstermek için bunu tercih etmektedirler. Gelenek olarak ömür boyu kullanılır. Kız, torun, geline devreder. En iyi armağandır elmas takılar. Kütahyalı gelinler Tefebaşı adı verilen gelinliğin bütünleyicisi olarak elmas takıları mutlaka takarlar. (Şapçı 2005) Ancak maliyeti yüksek olan bu yüzüğü günümüzde alamayan Kütahya halkının, elmas yerine ucuz taştan imal edilmiş aynı motifleri içeren yüzük ve broş tercih ettiği gözlemlenmiştir.

Kütahya’da bir zamanlar ağır elbiselerin üstüne giyilen kürk kullanımı artık görülmemektedir. Birkaç zengin ailenin elinde bulunan kürk, genel olarak kullanılmaz. Kürk kullanımı Kütahya türkülerinde de yer etmiştir:

“Tıpır tıpır yürüsün,

Samur kürkün sürürsün,

Sen vezir kızısın

Aman niçin yayan yürürsün” (Salün 1997:34)

Kütahya halkı özellikle samur kürkün kullanımına özen göstermiş ve bunu Kütahya’nın önemli, seçkin, yerli ailelerinden olduklarını göstermek için kullanmışlardır. (Solmaz 2005)

Kütahya’da törensel bağlamda kullanılan birçok özel giysi vardır. Bunlara halk “ağır elbise” der. Bunların kumaş, işleme, kombinasyonu farklı farklıdır. Bunların da kendine göre dane kullanımı vardır. Tefebaşı elbisesi “Fermene Oyası”, Pullu elbise “Gül Oyası”, Eğrimli ve Çatkılı elbise “Zerren Kadeh”, Dizibağlı, Dalli, Sırmalı elbiseler ile “Züla Sümbül, Menekşe, Gönül Dolabı”; ipekli şalvarlarla (donentari) “Beyaz Zambak” gibi oyalar kullanmak gerekir. Bu elbiseler çok özeldir, son derece gösterişlidir. Bu nedenle sıraladığımız oyalar da çok gösterişlidir, birbirini tamamlar niteliktedirler. Tespit ettiğimiz iki yüzden fazla oya vardır. Bunların dışında genç kızların ve oya konusunda tecrübeli kadınların yaratıcı zeka ve becerileriyle her gün yeni çeşitler kültürümüze kazandırılmaya devam edilmektedir. Bunlardan biri de Kütahya Belediyesi önünü süsleyen vazunun oyaya yansıtılarak Kütahya Vazosu adını almasıdır. Vazo lale şeklini andıran bir eşyadır. İğneyle yaptıkları lale motifine Kütahya Vazosu adını vermektedirler. Buna sadakatin, sahiplenmenin, korumanın simgesidir diyebiliriz.

Günümüzde de son derece muhafazakâr ve dine bağlı bir toplum yapısı oluşturan Kütahya’nın giyim kuşamında bir zamanlar tarikat ve dergâhların da etkisinin olduğu gözden kaçmamalı. Bu dergâhların bir kısmı kısa süreli, bir kısmı uzun süreli hizmetler etmiştir. Bunlardan en önemlisi XIV. yüzyılın sonunda kurulan ve XIX. yüzyılın sonlarına yeniden inşa edilen mevlevihanedir. Mevlevihanenin kurucusu Celaleddin Ergun Çelebi’dir. Ondan sonra birçok kişi posta oturmuştur. (TDVİA 2003: 1-3) Kendisini Kütahya’nın yerlisi olarak isimlendiren bayanların kapanma ve baş örtme şekilleri İslam inancından ziyade gelenek yönlü olduğu görülmektedir. Günün modasına uygun bir pardösü üzerine kâkül gözükecek şekilde eşarbi bağlama, dudağı hafif belli eden ruj en yaşlısında bile sokakta görülecek giyim-kuşam şeklidir. Aşirete bağlı ve katı din görüşlü olmayan Kütahya’nın yerli halkının yanında göçlerin de nedeniyle oluşan diğer küçük topluluklarda dinin algılanış şeklinin kendi yetiştikleri önceki ortamın devamı niteliğinde olduğunu görmekteyiz. Ancak dini toplulukların psikolojisinde her zaman “sünneti” yaşayabilme hayali vardır, bunu gerçekleştirmenin ortamı yoktur. Bu nedenle giyim davranışını modanın, yaşadığı dönemin ve toplumun normlarını dine uygun hale getirerek yorumlayıp gerçekleştirmektedirler.

Geleneksel kıyafetlerin kullanımında Kütahya merkezindeki, ilçe ve köylerdeki baş bağlama şekillerine bakıldığında sadece merkezde danenin başa bırakılış şekli farklıdır. Evli ya da yaşlı bayanlarda

kesinlikle herhangi bir nesne kullanılmadan dane kulakların arkasından kısıtırılır ve kâkül gözüdür. Bekâr bayanlar daneyi kâkülleri gözükecek şekilde tepelerine bırakırlar. Kulakları gözükmaz. (Resim-6) Civar yerlerde fes üstüne tutturulur, başa bağlanır ve tepelikle başa kondurulur. İlçelerde ve kırsalda fes üstüne tülbent bağlanır. (Resim-4,5)

Resim- 4 Domanıç Yörük gelini baş bağlama şekli

Resim- 1 Akoluk Köyü Yörük Şenliği 2003, yörük kıza baş bağlama şekli

Resim- 6 Kütahya Merkez Bölcek Köyü baş bağlama şekli.

Kullanılan tepelik, alınlık, kemer aynası, kemer kaşı, yağlık, tülbent, hamaylı, uçkur, peşkir gibi giysi parçalarında yaptığımız incelemelerde dini motiflerin yanında diğer inançlar sisteminin de etkili olduğunu gördük. Bu noktada Kütahya yöresinde yaşayan insanların aslında inançlarına sıkı sıkıya bağlı olduklarını görmekteyiz. Halı ve kilimler, çiniler, mimari eserlerde gördüğümüz bazı motiflerin giysi parçalarına ve süslemeler yansıtıldığını saptadık. Tepelik, alınlık, kemer aynası, kemer kaşında “Mühr-i Süleyman”² çok kullanılması tesadüf olamaz. Süslemenin yanında koruyuculuğuna da inanılmaktadır. Özellikle tepelik, alınlık, kemer tokası ve kaşı gözükecek yerdedir. Diğer insanların nazarlarından ve kötülüklerinden korunma amacıyla kullanıldığı düşünülebilir. Aynı zamanda motiflerin arasında serpiştirilmiş kaz ayakları ya da el, haşhaş ve özellikle cami motifine rastlamaktayız. Cami ve ayyıldız İslam inancının, el nazardan korunmanın, haşhaş bereketin simgesi olarak kullanılmıştır.

Kütahya 1429’da kesin olarak Osmanlıların eline geçtikten sonra bir süre vilayet olarak yönetildi. Fatih döneminde (1451) İshak Paşa’nın atanmasıyla eskiden Ankara’da olan Anadolu Eyaleti’nin merkezi Kütahya’ya taşındı. Kanuni döneminde Anadolu Eyaleti 14 sancaktan oluşuyordu. Bunlardan biri de Kütahya’ydı. (Dadaş-Batur 2002:67) Germiyan ülkesinde, kültür ve sosyal hayatla beraber, ekonomi de yüksek bir seviyedeydi. “Germiyan kumaşları” adıyla meşhur dokumalar, bütün Anadolu’da tanınırdı. Denizli’nin “Ak alemlî” kumaşından da hil’at ve üst elbisesi yapılırdı. Germiyanlı sarıklık bezleri meşhur olup, Osmanlı sultanlarının başına sardığı kavuklarda bile kullanılırdı. Çok dayanıklı atlar yetiştirirlerdi.³ (Uzunçarşılıoğlu 1932:48) Menderes Irmağı vasıtasıyla, Ege Denizi limanlarına ticaret malları ve Kütahya şap madeni naklelerlerdi.⁴

Kütahya, ticaret yönünden pek önemli bir kent değildi. 1550-1600 arasında kentte 2 bedesten, 5 han vardı. Dükkan sayısı 516 olup bunun 363’ü vakıflara bağlıydı. XVII. yüzyıl ortalarında Kütahya’daki han sayısı 17’dir. Kütahya Sancağı’nda belirli aralıklarla kurulan pazarlar da vardır. Yörede II. Bayezid döneminde (1481-1512) 5 Kanuni döneminde (1520-1566) 12, 1570-1571 arasında 14 pazar kurulmaktaydı. Kentte en önemli sanat kolu çiniciliktir. (Dadaş-Batur 2002:55) Kentin ikinci gelişmiş sanat kolu, dokumacılıktı. Kütahya’da pek çok kumaş çarşısı vardı. Bunların her biri belli kumaş çeşitlerinde uzmanlaşmıştı (Taftacı, sofçu, abacı gibi). Halı üretimi de önemliydi. İngiliz ve Venedikli tüccarların buradan halı aldıkları bilinmektedir.⁵

XVI. yüzyıl Kütahya’sında üç farklı dinî inanca sahip insanlar hayat sürmekteydi. Hakim zümre olan Müslüman Türkler dışında Hıristiyanlığın Ortodoks ve Katolik mezheplerine bağlı Ermeni ve Rumlar, ayrıca Yahudiler bulunmaktaydı. Bu yabancılardan özellikle Ermenilerin çinicilikte ve

² Hz. Süleyman’ın yüzük olarak taşıdığı bir mühürden bahsedilir. Biri yukarıyı, diğeri aşağıyı işaret eden iki eşkenar üçgenin meydana getirdiği bir hexagram şekline ibaret bu mühür rivayete göre Allah’ın en büyük adını (İsm-i A’zam) temsil etmektedir. (Bkz. Pala 2005) Levni’nin Surname’sinde Sultan III. Ahmed’in dört şehzadesi için yaptığı sunnet şenliğinde şehzadelerin nekahat döneminde rahatlamaları için eğlenceler düzenlenir. Halic’teki gece gösterisini canlandıran iki minyatürde de sarayın kemerlerinden mühr-i Süleymanlar sarkar. (Atıl 1999:134)

³ Alayunt boyunun bulunduğu Alayunt köyü bir zamanlar atlarıyla meşhur idi. Şimdi at yetiştiriciliği pek yok. Her yıl Hacıkebir kasabasında yapılan rahvan at yarışlarına katılan birkaç köylü ve dışarıdan gelenler var.

⁴ Yurt Ansiklopedisi, “Kütahya”, C.7, ss.5299.

⁵ Yurt Ansiklopedisi, “Kütahya”, C.7, ss.5300.

nakışçılıkta usta oldukları bilinmektedir. ⁶ Kütahya'da kalmışlardı. Kütahya'da yaşayan Rumların durumuna bakacak olursak Dadaş ve Batur'un aktardığı XVI. yüzyıl kayıtlarına göre, Kütahya'daki gayrimüslimler içinde Ermenilerden sonra nüfus olarak ikinci sırada Rumlar gelmekteydi. Ancak XX. yüzyılın başlarında durum tersine dönmüş, Rumların sayısı Ermenilerin iki katına yaklaşmıştı. Rumlar arasında terzi, pabuççu, kürkçü, kazaz (ipekçi) gibi meslekler dışında diğer meslekler de vardı. Diğer taraftan Ermenilerde olduğu gibi Rumlardan da "Avrupa tüccarı" statüsüne sahip olanlar vardı. Kütahya'nın sosyal yapısı içinde XVI. yüzyılda var olan Yahudi topluluğuna XVII. yüzyıldan itibaren rastlanmamaktadır. Bunların dışında çeşitli ticari ilişkiler nedeniyle Kütahya'ya gelip yerleşen sonra giden Lehistan, Fransız, İngiliz, Rus, Bulgar, Avusturyalı, Sırp şahıslar vardı. (Dadaş-Batur 2002:69-81)

Osmanlı Devleti döneminde giysilere (Osman Hamdi 1873) ve ev eşyalarına yapılan işlemlerin Türk sanatı içinde önemli bir yeri vardır. Bölgeden bölgeye, yöreden yöreye kolay taşınabilir nitelikte olması diğer el sanatları gibi bu sanat dalına da ayrıcalık kazandırmaktadır. Her yörenin işlemleri özgün bazı özellikler yansıtmasına rağmen türlerin biçimi, seçimi, uygulanan teknikler ve süslemede gözlenen üsluplamalar açısından bazı benzerliklere rastlanabilmektedir. Resim-7'deki Tiran Müzesi'nde sergilenen bindallı ve ceket Müslüman Türk halkı tarafından gelinlik olarak giyilmekteydi. Resim-8'de gösterdiğimiz kaftana Kütahya Çini Müzesi'nde E-1640'ta rastlamaktayız. Benzer motifler dikkat çekicidir.

Resim- 7 Tiran Müzesi'ndeki bindallı ve ceket.

Resim- 8 Kaftan. Kütahya Çini Müzesi E-1640

Osmanlı Devleti döneminde XIX ve XX. yüzyılın ilk çeyreğinde giysi üretimi ve işlemler ev, çarşı ve saray olmak üzere üç merkezde çok yaygın bir şekilde yapılmıyordu. Bunlar arasında evlerde yapılan işlemler zengin bir kaynak oluşturmaktadır. Evlenme adetleri bağlamında geliştirilerek yapılan gelin ve damat giysileri ve aksesuarları görsel ve folklorik açıdan hazine niteliğindedir. İstanbul'daki saray atölyeleri bu alanda odak noktasını oluşturmaktaydı. Kaliteli malzeme, usta işçilik ve çeşitli üsluplarla süslenmiş işlemlerle bezenmiş değişik tasarımlarla oluşturulmuş giysi kalıpları burada ortaya konuyordu. Tören giysileri, festival giysileri, askerî giysiler ve gelin-damat giysileri vb. gibi sıralanabilecek işlemeli giysiler bu atölyelerde çalışan terzi ve işlemecilerin birlikteliği ile üretiliyordu. Çarşı ise gelin ve damat giysilerinin en önemli pazarıydı. İmparatorluğun önde gelen çarşısı İstanbul'da Kapalı Çarşı'ydı. İstanbul'u İskodra, Saraybosna, Üsküp, Selanik vb. gibi Balkan Yarımadasında yer alan merkezler izlemekteydi. (Barışta 1993) Böylece Osmanlı Dönemi giyim-kuşam ve işleme sanatının Balkanlar ve Anadolu sahasına yayılışı, dolayısıyla Kütahya'ya etkisi konusunda bilgi sahibi olabilmekteyiz.

Kütahya Çini Müzesi'nde fotoğrafladığımız Kütahya ilinde kadın giysisi olarak düğünlerde kullanılan süpürgeli pullu (Resim-9) üzerindeki motiflerin dizaynı, elbisenin kesimi, kolları, yaka suları ve işlemleri Dolmabahçe Sarayı'nın duvarındaki yağlıboya tablosundaki saraylı kadının elbisesiyle (Resim-10) bire bir örtüşmektedir. Bu da Kütahya yöresindeki giyim-kuşamın oluşumunda saray ve İstanbul etkisini açıkça göstermektedir.

⁶ Kütahya Çini Müzesi'nde yaptığımız incelemelerde E-188 numaralı kayıta papaz önlüklerine, E-189 numaralı kayıta haça, E-1855 numaralı kayıta açıldığında haç şeklini alan papaz elbisesine (kaftan) rastlanmıştır.

Saray, hanedanlık rengi olarak kırmızı rengi benimserken, halk kırmızının yanı sıra mor, mavi, pembe gibi canlı renkleri tercih ediyordu. Gelinin yüzünü örten duvak kırmızı idi. 1870'lerden sonra Batı etkisiyle daha açık renkte gelinlikler giilmeye başlandı. Beyaz kumaştan gelinliği ilk kez 1898'de Kemalettin Paşa ile evlenen II. Abdülhamid'in kızı Naime Sultan giydi. Sarayda başlayan ve zamanla yaygınlaşan beyaz gelinlik 20. yüzyılda vazgeçilmez oldu. (Gül 2002) Buradan hareketle sarayın halk giyim-kuşamını doğrudan etkilediğini açıkça söyleyebiliriz.

Resim- 9 Süpürgeli Pullu Üçetek Entari.
Kütahya Çini Müzesi E-2422.

Resim- 2 Saraylı Kadın, 1875,
tuval üzerine yağlıboya, Dolmabahçe Sarayı, 13/571

Halk-saray ilişkisini gözler önüne serecek olan başka bir örneğe baktığımızda, Karakeçili aşiretinden olan Domaniç Yörükleri'nden bir kadının göyneğinin yakasındaki göz (sinek) ve çengel (eğri demir) yanılarından göz (sinek) imini II. Osman'ın ve III. Murad'ın kaftanlarının iç etek ucunda da görmekteyiz. Bunu Yörükler bizim soyumuzu gösterir ve bize uğur getirir şeklinde yorumlarlar. Hatayî, rumî, pencap motiflerinin yoğun bulunduğu saray süslemelerinin yanında padişah kaftanında bu motiflerin kullanılması padişah-yörük ilişkisini semboller niteliktedir. (Babaoğlu 1983:49) Bu imler tesadüfen bir araya gelmemiştir. İki işaret de “nazara” ve “kem göze” karşı korunma anlamı içerir.

XVI. yüzyılın ikinci yarısında karanfil pek çok kullanılmış ve stilize birer yelpaze şeklini almıştır, buna “Yelpazeli Karanfil” denir. XVII. yüzyılda dokunan kumaşlarımızda lâle deseninin daha az ve şeklinin biraz değişmiş olduğunu, buna karşın karanfil deseninin çoğalmış olduğunu görürüz. Bu devirde madalyonlu motiflere de oldukça fazla tesadüf edilmektedir. Madalyonlar gayri muntazam koyu kırmızı, renkleri biraz daha açık ve kumaşların zemin renkleri daha parlaktır. XVIII. yüzyılın ikinci yarısından XIX. yüzyılın sonuna değin küçük ve yollu kumaşlar görülür. Yollu kumaşların en güzel örneklerini Selimiye'de dokunan Selimiye kumaşlarında buluyoruz. Devletin gerilemesi bu yüzyıllarda daha da artmıştır. III. Ahmed yayımladığı bir fermanla sırmalı kumaş üretimini yasaklamıştır. Sadece saray için sırmalı kumaş üretilmiştir. (Salman 2002:410-415) XVII. yüzyılın görsel kaynaklarında, kıyafetlere bakarak bu dönem kumaşları hakkında fikir edinmek mümkündür. Klasik dönem kumaşlarında en belirgin özellik olarak görülen sağlam desen şeması artık parçalanıp, bütünlüğünü kaybetmiş yerini, küçük serpmeye çiçekler veya buket halindeki çiçek kümelerine bırakmıştır. Yollu, yollar arasında küçük çiçekli kumaşlar ile sade düz kumaşlara da sık rastlanır. (Tezcan 2002:404-409) Devrin minyatürlerinde de desensiz düz kumaşları daha sık görürüz. Avrupa etkileri ise her geçen gün daha da artmış, gerek kumaş ithalatı gerekse Barok tarzı motifler Osmanlı el dokumacılığını sarsmaya başlamıştır. Lale Devri'nde yine eski günler yad edecek güzellikte kumaşlar üretilmeye çalışılmışsa da bu çabalar uzun sürmemiştir. Belgelerde İran kumaşlarının taklit edilerek, yabancı devlet adamlarına hediye edildiğinden bile bahsedilir. (Öz 1952:44) 1770'li ve 1780'li yıllarda Avrupa'da yaşanan sanayileşme, tekstil alanında da kendini göstermiştir. Bunun sonucunda bir zamanlar kumaş ihracatı yapan Osmanlı İmparatorluğu, kumaş ithalatına başlamıştır. 1786'da Jacquard'ın desen dokuyabilen bir tezgah icat etmesiyle, dokuma sanayiinde bir çığır açılmıştır. Bu gelişmeler, Osmanlı el dokumacılığına büyük darbe vurmuştur. Kumaş dokumacılığımızı tekrar canlandırmak için birtakım girişimler yapılır. III. Mustafa, 1759'da Ayazma Camii civarında kumaş atölyeleri kurdurmuştur. III. Selim'de Üsküdar'da atölyeler kurdurarak dokumacılığın yeniden canlanmasına katkıda bulunmuştur. Daha sonra burada dokunan

kumaşlar (Resim-11) “Selimiye” adıyla anılır olmuştur. (Salman 1999:85) Kütahya merkezinde çeyizlerin ve kızların vazgeçilmez kıyafeti olan tefebaşı, pullu, bindallı gibi giysiler altın sim sarmalarla yapılırken taklit iplere dönülmesinin ve Kütahya merkezle birlikte, merkeze yakın köylerde kullanılan Selimiye, İzmirli, Yolaklı üçeteklerin dokuma ve kumaş özelliklerinin bu şekilde oluştuğu kanısındayız.

18. yüzyılda işlemeli kumaşlardan yapılan elbiseler moda olmuştu. Bunlar sık dokunmuş ince pamuklulardan, seraser, kadife, atlas gibi ağır ipekliler, canfes, tafta, bürümcük gibi hafif ipekliler ile şalaki, lahuraki denilen yünlülere kadar her cins kumaş üzerine işlenirdi. Kaynaklardan “Hüseyini” denilen bu işlemeli elbiselik kumaşların 18. yüzyıl başlarında ortaya çıktığı, 19. yüzyılda daha da zenginleşip yaygınlaştığı anlaşılıyor. Dokunmuş kumaşları işleyen tezgâhlar Tepebaşı ve Galata’daki atölyelerde bulunuyordu. Bu yüzden Hüseyini işlemeli kumaşlar kaynaklarda “Tepebaşı”⁷ ve “Galata işi” olarak da geçmektedir. Ancak işleminde tel kullanılan bu kumaşlar fazla miktarda metal tüketimine yol açtığı için sık sık yasaklanmıştır. (Tezcan 2002:408)

Resim- 11 Selimiye Üçetek kumaş ve işleme detayı.
Kütahya Çini Müzesi E-833

Resim- 12 Tefebaşı Üçetek Entari işleme ve kumaş detayı.
Kütahya Çini Müzesi E-1805

Her toplumun kendine özgü giyim kuşam anlayışı mevcuttur. Bu anlayışın moda olarak yayılabilmesi sistemli bir yönlendiriş gerektirir. Günün şartları ve yenilik arayışı da modayı destekler. Fakat her zaman toplumun istekleri gerçekleşmez ve siyasi otoritelerin istekleri neticesinde yönlendirilirler. Osmanlı’nın çağdaş toplumsal değişimi orduyla başlamıştı. Bir zaman moda olan çarşaf demode olmaya başlar. Çarşaf ismen kalkmasa da Batı kadın giysilerinden fark edilmeyecek oranda değişime uğrar. Artık Türk kadını Cumhuriyet dönemi köklü kıyafet değişikliklerine hazırdır. (Toprak:52-63, Özer 2002:156’ dan)

Giysiler en ilkel tanımıyla vücut ısının ayarlanması ve çevresel faktörlere ayak uydurmak için vücuda yapılan eklentiler şeklinde düşünülebilir. Giysilerin pratik ve koruyucu işleviyle farklı iklim bölgelerine göre elbise türleri, iklim şartlarındaki değişimlere bağlı olarak giysilerde çeşitlenmeler meydana gelmiştir. (Enninger 1998:92) Ege, Marmara ve İç Anadolu bölgeleri arasında geçiş alanında yer alan Kütahya ilinde denizlerden uzaklık ve yükseklik nedeniyle karasal iklim etkileri görülür. Yazlar sıcak, kışlar soğuk, donlu ve kar yağışlı geçer. Coğrafyanın getirdiği iklimsel özelliğe bağlı olarak yörede giyilen giysi parçalarının malzemesi, kesimi, giyim zamanı, mekânı da çeşitlilik arz edecektir. Elbise dikiminde kullanılan kumaşın kalın ya da ince oluşu; ayakkabının deri, bez, süet oluşu; çorabın ince, kalın, yün, naylon oluşu onun işlevsel yönünü gösterirken; elbisenin rengi ve işlemesi; ayakkabının rengi, şekli, işlemesi, topuğu; çorabın üzerindeki işaretler, işlemler onun sosyo-kültürel yönünü göstermektedir. Tercihleri coğrafyayla birlikte statü, moda, kültür gibi etkenler de belirleyecektir.

Bulunulan coğrafya kültürel etkilenmelerin yanında iklim özellikleri, sanayileşme, tarım ve hayvancılığa dayalı yaşam nedeniyle de giyimi etkiler. Bunlar tarımsal ve hayvansal motiflerin giysi parçalarına yansımaları, sanayileşmeye dayalı işçi ve üst sınıf giyimlerinin ortaya çıkışı, ev ve sokak giyiminin kumaş özelliklerinin çeşitliliği coğrafyanın doğrudan ve dolaylı etkilerini göstermektedir.

1906 Hüdavendigâr Vilayet Salnamesi, Kütahya merkez kazada başlıca tahıl ve baklagil yetiştirildiğini kaydetmektedir. Aynı salnameye göre yörede her türlü meyve ve sebze yetişmekteydi.⁸ Tahıl ürünlerinin en çok uçkur ve peşkirlere yansıdığını görmekteyiz. Özellikle üzüm (asma dalı şeklinde), haşhaş ve nar (üç motif de bereket anlamlıdır); çiçeklerden karanfil, gül, menekşe en çok kullanılan motifler olmuş. Buğday (başak), arpa ve üzüm elbiselerde de çok kullanılmıştır.

⁷ Kütahya yöresinde gelin kıyafeti olarak kullanılan üçetek entarinin isminin “tef başı”, “tefebaşı” ya da kumaş üzerine işlemlerden oluşmasından dolayı “Tepebaşı” (Resim-12) işlemeciliğinden geldiği sorunsalına açıklama olabilir.

⁸ Yurt Ansiklopedisi, C.7, s.5303.

19. yüzyılın başında Kütahya’da dışa giyilen elbiseler, üst kısmı geniş alt kısmı pantolon gibi giyilebilen kadınların yöresel giysilerinden şalvar çok çeşitli kumaşlardan yapılmış olanlarına rastlamaktayız. Şekilleri aynı olan ancak yapım malzemesi çuha, kutnu, savâyi, Manisa alacası, basma, altıparmak gibi kumaşlardan yapılan şalvarlar en çok kullanılanlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Şalvarın üzerine giyilen entarilerin malzemeleri de değişik olmakla birlikte şekillerinde de farklılıklar bulunmaktaydı. Kolsuz işlemeli bir nevi yelek manasına gelen mintan ve fermeneler ise entarinin üzerine giyilen bir nevi kolsuz ceket işlevini görmekteydi. Hüseyin Erol’un yaptığı tereke çalışmasından tespit ettiklerimize göre (Erol 1997:33) kışın en dışa giyilen sûf kaplı sincap kürk, çukiyye kaplı kürklerin yanında yağmurluk ve kadınların giydiği “câr”ı da saymak mümkündür. Bele sarılan kuşakların da birkaç çeşidi vardı. tiftikten dokunan kumaştan yapılan “şalı kuşak”, ince tülbent cinsi “peştamal”lar, bel kemerleri giyim-kuşamı tamamlayan aksesuarlardı.

Bir toplumdaki veya sosyal gruptaki giyim kuşam tarzını belirleyen önemli faktörlerden biri de özel gün töreni⁹ kutlaması ve eğlenceleridir.¹⁰ Coğrafyanın soğuk olması ve kışın uzun sürmesi insanları beraber vakit geçirecekleri sosyal iletişimin de sağlanacağı eğlence kültürünü doğurmuştur. Eğlence, gündelik yaşamdan farklılaşmayı ve değişimi gerektirdiğinden eğlenceye iştirak edenler günlük giysilerini çıkarıp özel giysilerini giymek ihtiyacını hissederler. Eğlencenin türü de orada giyilecek giysinin türünü belirlemektedir. (Özdemir 2005:272) Kış toplantı ve eğlenceleri daha örgütlenmiş yapısı nedeniyle ayrıntılı olarak kodlanmış giyim, kuşam eşyaları ile aksesuar şeklindeki göstergeler sistemi gerçekleştirir. Bu giyim, kuşam ve aksesuarlar grubun veya yaren teşkilatının çevrede tanınmasını, yarenin grup kimliğinin oluşmasını sağlar. Osmanlı sosyokültürel yaşamının mirası olarak günümüzde de varlığını devam ettiren Yaren Teşkilatı’nın bu tür göstergeleri, zamanla sosyokültürel ve ekonomik nedenlerle değişikliğe uğramıştır. Kıyafet Devrimi’nin neticesinde bu tür kıyafetlerin yerini hazır giyim eşyaları almıştır. Buna rağmen yeni tip kıyafetlerle tek tip giyinerek yine grup kimliklerini göstermeye çalışmaktadırlar. (Özdemir 2005:274) Giyim-kuşamın önemli olduğu sosyokültürel teşkilatların başında, Ahi Teşkilatı’nın mirası Yaren Teşkilatları gelmektedir.

Bu teşkilatlarda giyim-kuşam grup kimliğinin oluşturulmasında ve sürdürülmesinde kullanıldığını görmekteyiz. Kütahya yöresinde bulunan Simav’daki Yaren Teşkilatı’nda¹¹ giyim-kuşam unsurlarının bu tür göstergeleri olduğunu söyleyebiliriz.

Eski giyim-kuşamın kullanılmaması neticesinde günümüz elbiseleri giymekte; ancak bunda da tek tip bir düzenlemeye gidilmemiştir. (Boz 2005) Maddi gücün olmaması nedeniyle hazır giyime yönelinse de şu anki yarenler atalarından kalan elbise varsa onları da giymeye gayret ederler. Düzenli bir giyim sistemi olmasa da yarenler durumdan memnundur. Yaren giyiminde üstten alta doğru hiyerarşik bir değişim ya da kodlama sistemi bulunmamaktadır. (Albayrak 2005)

Bulunulan coğrafyanın dolayısıyla iklimin giyim-kuşamın oluşumunda, kesiminde, parçalarında, renklerinde, kullanım süresinde etkili olduğu açıktır. Havanın çok sıcak ve çok soğuk olduğu dönemlerde kişiler ısıya uyum sağlamak için düz ve pratik giysileri tercih etmiş; sıcakta terlemeye karşı az katlı, soğukta üşümeye karşı çok katlı giyinmek zorunda kalmıştır Aynı zamanda giysi parçalarının kesim özellikleri de mevsime göre değişmektedir. Giysinin hava sıcaklıklarının süresine göre kullanım süresi de değişmektedir. Ani sıcaklık değişikliklerinde gösterilen ani tepkilerde de bunu görebilmekteyiz. Kütahya’da soğuk hava süresinin uzun olması nedeniyle kışlık elbise kullanımının daha uzun süreli olduğu görülmektedir.

Yerleşim yerlerine göre de giysilerde kullanılan renklerin, motiflerin ve kesimlerin değiştiği gözlenebilir. Kütahya’da merkezde kullanılan elbiselerdeki kumaşın kalitesinin, malzemelerin ve renklerin civar yerleşimlerden farklı olduğunu söyleyebiliriz. (Kanat 1993:83, Koç 1990:148-151). Kırsal yerleşimin dağlık ve merkeze uzak oluşu, ev ve bahçe işleri, elbiselerde pratik ve işlevsel olmayı ön plana çıkarırken (örneğin, şalvarların ağsız oluşu gibi.); kent merkezinin saraya yakınlığı merkezde statü ve kimliğin belirleyicisi olarak kullanıldığını görmekteyiz. Kırsal yerleşim yerlerinde renklerin ve tonlamaların çok olduğunu, göçebeliğin de verdiği etkiyle uzunlamasına, yollu motif ve kumaşların kullanıldığını; şehir merkezindeki elbiselerde düz renklerin ve sade kumaşların yanında zengin işlemelerin kullanıldığını, (Şengül 1990, OTMA 1992) Merkezde kaftan, üçetek, şalvar; kırsalda cepken, göynek, öncek kullanımının çok olduğunu görmekteyiz. Motiflerde ucu açık, yollu, bitki ve hayvansal

⁹ Mezuniyet, balo, düğün, eğlence, cenaze, bayramlar, oyun, spor vs.

¹⁰ Eğlence kültürü hakkında detaylı bilgi için bkz. “Cumhuriyet Dönemi Türk Eğlence Kültürü” (Özdemir 2005)

¹¹ Simav’daki Yaren Teşkilatı’yla ilgili olarak “Simav İlçesi ve Çevresi Yaren Teşkilatı” (Er 1988) incelenmelidir.

bezemelerin kırsalda; kapalı ve mekân belirleyici, sivri motiflerin ve çiçek, buket bezemelerinin merkezde kullanıldığını görmekteyiz.

Elbiselerin yıpranma yerlerine bakılarak da kır ve kent insanının giyim davranışının yönü belirlenebilir. Bu şekilde elbiselerin işlevselliği de artırılabilir. Bu nedenle kent ve kırdaki yaşayan insanlar için elbisenin işlevselliği göreceli olmaktadır. Bunu Kütahya giyim-kuşam unsurlarına elbiselerin kesimlerinden anlamaktayız. Kırsal kesim insanının elbiselerinin üç etek ve gömleklerinin fazla uzantısı yok. Tarlada çalışacak ya da iş görecektir bir kadının elbise kesiminin sade ve vücudu saran, kentli kadının elbise kesiminin bol ve eklentilerinin fazla olduğunu görmekteyiz. Kırsalda yaşayan kadının özel günde giydiği elbisenin kesim ve donanım şekliyle özel günde giydiği elbisenin donanım şeklinde fark pek yoktur. Kırsalda kadın başını bağlarken sıkı bir düğüm şeklinde tülbindini bağlarken, şehirde sadece gösterişi düşünen kadın oyalı dansini başına bırakır. Hiçbir şeyle tutturmasına gerek yoktur. Kentli kadının elbise kol kesimleri bol ve yenleri uzundur, bu soğukta ellerinin korunması işlevselliğini de getirmesine rağmen iş görürken sağa sola takılacağı için işlevsel değildir. Ayrıca elbisenin gösterişli olması açısından önemlidir. Buradan hareketle kentli kadının günlük yaşamda giydiği elbiseyle özel günlerde giydiği elbise arasında kesim, donanım açısından çok büyük fark vardır.

Türk toplumunun giysi davranışının belirlenmesinde kır/kent ayrımının önemini görmek için Sosyal Planlama Genel Müdürlüğü'nün 1992 (Atalay 1992:225-231) yılında yayımladığı araştırma sonucu da son derece ilginçtir. Bu çalışmada hane halkı reisine eşi ve kızının "dışarıda kolsuz elbise ile dolaşması, dışarıda başörtüsü gezmesi, dışarıda pantolon ile dolaşması, kısa etekli elbiseler giymesi, dışarıda makyajlı gezmesi, kendi isteğine bırakılması" konusundaki görüşleri sorulmuştur. Kır ve kentte yaşayan kişilerin eğitim seviyelerine göre de verdikleri cevaplar birbirini destekler niteliktedir. Sayılan koşullara olumlu cevap verenlerin yani eşlerinin ve kızlarının bu şekilde dışarı çıkmalarını onaylayanların yüzdesi onaylamayanlardan daha azdır. Kırdaki yaşayanlar olumsuz bakarken kentte yaşayanlar daha olumlu bakarlar. Eğitim seviyesi yükseldikçe de bu giyim davranışlarını onaylayanların yüzdesi artmaktadır. Aynı şekilde, sayılan davranış modellerini onaylayanlar, kadın ve erkeğin düğün, nişan gibi özel günlerde bir arada eğlenmesine de olumlu bakanlardır. Bu noktada eğlenceyle giyim davranışına verilen cevaplar birbirini destekler niteliktedir ve tutarlıdır. Yani bu davranış modellerini onaylamayanlar, kadın ve erkeğin bir arada eğlenmesini onaylamayanlardan oluşmaktadır. Yine kır ve kent araştırmasında gözlenen bir başka tutum ise hane halkı reisinin kızlarına eşlerinden daha müsamahakâr davranmasıdır. Eşinin kısa kollu gezmesini onaylamayanlar kızlarının gezmesine biraz daha olumlu bakmaktadır. Atalay'ın yürüttüğü bu çalışmada eğitim seviyesinin, kadınların giyim-kuşama konusunda düşünceler üzerindeki rolü de tespit edilmeye çalışılmıştır. Belirtilen giyim-kuşam davranış biçimlerinin eş ve kızları için uygun olup olmadığı yönündeki sorulara eğitim seviyesi yükseldikçe hane halkı reisinin olumlu, eğitim seviyesi düştükçe olumsuz cevap verdiği görülmektedir. Türkiye geneli olarak, eğitim seviyesinin giyim-kuşama bakıştaki önemli rolünü belirlerken yine eşi için ve kızı için tutumların farklı olduğu görülmektedir. Hane halkı reisinin her eğitim seviyesinde kızları için daha müsamahakâr oldukları tespit edilmiştir. Okur-yazar olmayanlarda eşinin dışarıda kolsuz elbise ile gezmesini uygun bulan oranı 4,50 iken, bu oran kızı için 9,39'dur. Üniversite mezunlarında bu oranlar eş için 41,30 iken kızı için yüzde 43,40'tır. Bu da gösteriyor ki üniversite mezunlarında ikisi arasındaki fark azalmaktadır. Diğer seçeneklerde de hem eğitim seviyesinin bu tutumdaki rolü, hem de eş ve kızın giyim-kuşama ilişkin fark aynı eğilimi izlemektedir. Hane halkı reisinin eğitim seviyesiyle birlikte kır-kent bazında giyim-kuşam biçimiyle ilgili tutumu karşılaştırıldığında kentle yüksek eğitim seviyesinin birleşmesinin tutumlarını daha fazla etkilediği görülmektedir. Kırdaki eğitimin rolü, daha düşük oranda olmakla beraber önemlidir.

Kütahya'nın da dâhil olduğu bu incelemeyi destekler nitelikte fikirlerle araştırmamızı yaparken görüşme yaptığımız kişilerde de karşılaştık. Kütahya Dumlupınar Üniversitesi'nin, Anadolu Üniversitesi'nden ayrılıp müstakil üniversite olması (1992) ve büyük bir yerleşkeye kavuşmasıyla şehre dışarıdan çok sayıda öğrenci gelmiştir. Bu, ekonomik ve kültürel açıdan Kütahya'nın gözle görülür şekilde değişmesini sağlamıştır. Açılan her iş yeri öğrenci merkezli olmuştur. Giyim-kuşam biçiminin nasıl etkilendiğine bakacak olursak, Sedat Dizman Kütahya'nın giyim-kuşam konusunda çok büyük bir davranış değişikliği içine girdiğini belirtir:

Üniversite açılmadan önce caddede el ele tutuşup yürüyen kimseyi göremezdiniz. Öyle açık saçık giyinen de olmazdı. Peçeli insanlar yoktu; ama genelde giyimine özen göstermeyen kapalı giyinen insanlar vardı. Gerçi hâlâ var; onlar da güzel şekilde kapanmaya çalışıyorlar. Şimdi kız erkek rahat şekilde sokakta dolaşabiliyor. Mağazalar onların tercihlerine göre mal getiriyor. Biz de öğrencilere ve üniversitede çalışan personele

yönelik kreasyon yapıyoruz. Toplumun giyim-kuşam konusunda büyük bir baskısı var. Aileler bunu kendi içinde hallediyor. Bu da sokağa yansıyor. Orta ve üstü yaşta olmasa da yeni gelen nesilde, yani gençlerde giyim-kuşam tercihlerinin eskiye göre çok değiştiğini görüyoruz. Önceden moda bu kadar takip edilmezdi. (Dizman 2005)

Hem Atalay'ın çalışması hem de Dizman'ın Kütahya ile ilgili açıklaması birbirini destekler niteliktedir. Davranış modeli seçerken, birey içinde bulunduğu aile ortamı, toplumsal yapı ve eğitim seviyesine göre hareket etmektedir. Kütahya modelinde şunu söyleyebiliriz: İşçi sınıfının ağırlıklı olduğu kentte üniversitenin açılmasıyla nüfus ve sınıf olarak değişiklikler yaşanmıştır. Genç altkültürün nüfusu daha da artmıştır. Mevcut genç altkültür ile öğrencilik nedeniyle şehre gelen yeni genç altkültür geldiği yörenin giyim-kuşam modelini buraya taşımıştır. Ayrıca başka bir şehre gelmenin de rahatlığıyla giyim davranışını değiştirmektedir. Crane'ın belirttiği gibi uygun koşullar, psikolojik ortam sağlandığında kişilerin bilinçaltındaki giyim davranış modelini yansıtmaları daha rahat olmaktadır. (Crane 2003:25-29) Buradan hareketle genç altkültürün Kütahya'da sergilediği giyim davranış modelini şehre dışarıdan gelen genç altkültürün belirlediğini söyleyebiliriz. Şöyle ki giyim mağazalarında lise ve üniversite son sınıfta okuyan öğrenciler için getirilmiş gece kıyafetlerine rastlamaktayız. Üniversiteyi bitiren öğrencilerde mezuniyet gecesinin yaygın olduğu her kültürde gözlenmektedir. Bunu lise ve ortaokul sınıflarında gözlemlememizin nedenlerinden biri moda dergilerinin mezuniyet gecesi köşeleri ve üniversiteli genç altkültürün sergilediği davranış modelidir. Moda dergilerinin liseli gençlere önerdiği giyim-kuşam, saç, makyaj şeklinin uygulanabilmesi benzer bir altkültürün davranış modeliyle birleştiğinde Kütahya'daki lise ve ortaokul öğrencilerinin bu uygulamayı çabuk benimsediği gözlemlenebilir. Hem de giyim davranış şeklinde bu değişiklik çok kısa bir sürede gerçekleşmiştir. Bu da Kütahya esnafı için yeni bir ekonomik etkinlik alanı doğurmuştur: Mezuniyet gecesi kutlama mekânı, mezuniyet elbisesi, makyajı, saç vs.

Demografik ve ekonomik etkenlerin toplumsal bütün katmanlarındaki gençlerin etkilerini yükselttiği 1960'lara kadar Simmel'in "yukarıdan aşağıya" modeli, (Simmel 1957:541-558, Crane 2003:28'den) Batılı toplumlarda modanın egemen yayılma biçimi olmuştur. 1960'larda nüfusun hızla artması ve bu dönemdeki genç nüfusun öncekilere nazaran zengin oluşu, bu kuşağın moda üzerinde etkili olmasına yol açmıştır/sağlamıştır. 1960'lardan bu yana da, Field'in "aşağıdan yukarıya" modeli, moda olgusunun önemli bir bölümünü açıklamıştır. (Field 1970:45-52, Crane 2003:28'den) Bu modele göre, yeni tarzlar alt statü gruplarında ortaya çıkar ve daha sonra üst statü grupları tarafından benimsenir. Bu modelde yaş toplumsal statünün yerini alır ve moda yenilikçisine saygınlık sağlayan değişken haline gelir. Alt sosyoekonomik gruplarda ortaya çıkan tarzları çoğunlukla altkültürlere üye olan ergenler ve genç yetişkinler yaratırlar. Bu gruplara özgü giyim tarzları ilgi çeker ve sonunda diğer yaş katmanları ve sosyo-ekonomik katmanlar tarafından taklit edilir. (Polhemus 1994: 28 Crane 2003:29'dan) Buna karşın, modanın yayılma yolları her iki modelin öne sürdüğünden daha karmaşık bulunmaktadır. (Davis 1997: 30) Crane'a göre (2003:29), genç ve orta yaşlı altkültürlerin çoğunlukla toplumun alt katmanlarında yer alan üyelerinin bazen lüks moda eşyalarını tüketmeye çok hevesli olmaları, bu eşyaları ortaya çıkar çıkmaz edinmeleri ve eşyalar modaya uygun olma ayrıcalığını yitirmeden onları bırakmaları Simmel'in "yukarıdan aşağıya" modelini günümüzde kullanmanın güçlüğünü gösterir.

Kütahya, kapalı toplum modelini örnekleyen illerimizdendir. Gruplar kendi içerisinde otokontrolü katı bir şekilde sağlamaktadır. Modanın bayanlar tarafından sokağa yansıtılması daha on beş sene öncesine kadar kolay değildi. Erkekler bu konuda daha rahattı. Gelenek ve dini inancın gereği, kadının sokakta çok şık dolaşması hoş karşılanmazdı. Bu nedenle sokağa çıkan kadının vücut hatlarını belli etmeyecek renklerde ve kesimde manto, pardösü ya da kenar mahalle ve kırsal kesimin tercih ettiği "car" giyecektir.

Kütahya, tarihi süreç içerisinde de günümüzde de modaya öncülük edecek stil gruplar çıkaramamıştır. Hisar Giyim Mağazası'nın erkek reyonunun müdürü Sedat Dizman yaptığımız görüşmede ilginç ifadeler kullanır:

Kütahya'da 23 yıldır hazır giyim sektöründe çalışıyorum. Orta yaş ve gençlere; genellikle iş adamı, öğretmen, avukat, emniyet mensubu ve askeri personele yönelik giysiler bulunduruyoruz. Renkte günün modasını takip ettiriyorum. Özellikle dizilerde çıkan renk ve modelde takım elbise, gömlek ve kravat bulunduruyorum. Kütahyalı erkeklerin modayı takip edemediğini gördüm. Biz proflar onlara yardımcı oluyoruz. O güne has renk ve modeli yorumluyorum, müşterilerime sunuyorum. Bir de ilginç bir şey var, burada gardırop denilince mobilya anlaşılıyor. Gardırop zenginliği yok Kütahyalı erkeklerin. Bir kombini 10 gün çıkarmaz üzerinden. Neden? Giyime para harcamaz. Burada

kadınlar yönetir erkeğini. Kütahya’da bayanlar dışında giyim önemli değildir. Kütahya’nın erkekleri ev ve arabaya adeta saldırır. Giyim 3. plandadır. Burada İstanbul’da moda olan bir giysiyi 1 ay sonra bulabilirsiniz. Neden? Takip edip isteyen yok. Ancak başkasından görüp de isterse giyer erkekler. Kendisi öncülük yapamaz. Size belki 20 yıl sonra anlatabilirim Kütahya’daki moda anlayışını. (Dizman 2005)

Batı toplumunda ve Türkiye’de özellikle İstanbul’da “aşağıdan yukarıya” diyebileceğimiz modanın yayılma süreci Kütahya’da hâlâ Simmel’in “yukarıdan aşağıya” modeline uygun gelişmektedir. Pazar araştırmalarında kullanılan Vals 2’deki (Crane 2003:23-26) “mücadele verenler” sadece mevsime göre giyimlerini sağlamakta, hatta yazı girerken kış için; kışa girerken yaz için alışveriş yaparak indirimler faydalanır ve bütçesine katkıda bulunur. “Gayret edenler” ise Dizman’ın tespit ettiği gibi öncelikle araba ve ev için bütçe ayırmaktadır. “Başaran” ve “deneyen” genç nüfus üniversite gençliği ve onlarla ilişkide bulunan daha alt yaş grubundaki gençlerdir. Onlar da Kütahya’daki pazar şartlarını zorlayarak hatta şehir dışından giyinerek buna çözüm bulmaktadırlar. Çok az da olsa şehirdeki modayı takip eden ve markalı ürünleri tercih eden ve ne istediğini bilen “gerçekleştirilenler” grubu nüfusun çok az kısmını oluşturmaktadır.

Karşı cinse baktığımızda yukarıda saydığımız sınıflara tabi olanların eşleri her zaman modayı takip eden, ne aradığını bilen bir kesimi oluştururlar. Hazır giyimin yanında yörenin törensel kıyafetlerini de almaktan ve giymekten hoşlanırlar. Şunu söyleyebiliriz ki hazır giyimde başarmadıklarını /başaramadıklarını törensel kıyafetlerde başarırlar. Geleneksel yapıdan ayrılmayan kadınlar bu elbiseleri yeni kumaş türlerinde ve renklerde sürekli denemek ve giymek isterler. (Solmaz 2005b) Genellikle özel günlerde kullanılan eşyaların işlemelerle süslediği dikkati çekmektedir. Bu eşyaların da “hayatın üç ana dönemi doğum, evlenme ve ölüm çevresinde toplandığı” (Barışta 2001:19) görülmektedir.

Crane’ın “mücadele veren” (2003) dediği grubun, işsizlerin ve varoşlarda yaşayanların giyinme davranışı sergileme çabalarının yanı sıra genç altkültürde bulunanların kendi tarzlarını yaratma arayışı içerisinde eski elbise giyinme davranışının çıktığını görüyoruz. Gençlerin bunu yaparken “eskilerden yeni yaratma” çabasını modanın güncel zorlayıcılığına bir tepki olduğunu da söyleyebiliriz.

Eskiden hiç tanımadığımız birinin eskilerini giymek ayıp sayılır, ikinci el giyenlere “bitli gençler” gözüyle bakılırdı. Oysa şimdi ikinci el giysi satan mağazaların sayısı hızla artıyor, ünlü isimler “Nereden giyiniyorsunuz” diye sorulduğunda göğüslerini gere gere ikinci el satan yerleri tercih ettiklerini söylüyorlar. Yakın zamana kadar hâlâ genç işi diye bakılan ikinci el giysi alışverişine artık herkes merak sardı. Çünkü Armani, Gucci, Versace gibi dünyaca ünlü markaları uygun fiyatlarla satın almanın en kolay yolu bu. Pantolon ve tişört, ağırlıklı olarak bulunan ürünler. Giysiler bakımından geçtikten sonra satışa çıkıyor.

Geleneklere bağlılığını sürdürmek isteyip modaya da uymak isteyenler vardır. Bunu fark eden modacı, tasarımcı ve hazır giyim patronları yeniyle yereli birleştirmeyi bilmişlerdir. Tıpkı haute-couture tasarımcısı Siren Ertan’ın uyguladığı gibi. (Resim-13)

Resim- 15
Cemil İpekçi’nin çinilerde görülen hatayı motifini uyguladığı modern bir giysi. 26 Mayıs 2006, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Bedesten.

Resim- 13
Siren Ertan. Haute-couture tasarımcısı. Yapraklar, çiçekler ve dallarla süslenmiş kaftan görünümüne modern bir giysi.

Resim- 14
Cemile Gül’ün Kütahya yöresine ait bindallı elbiselerde görülen motifini işlemelerle uyguladığı modern bir giysi.

Ülkemizin önde gelen tasarımcılarından Cemil İpekçi tasarladığı yeni elbiselerde yerel unsurlara yer vermektedir. Hatta dünya güzellik yarışmasında Azra Akın'ı Osmanlı motifleriyle oluşturduğu elbiseyle âdeta dünyaya en güzel bayan Osmanlı bayanı demek istediği kanısındayız. 24-28 Mayıs 2006 tarihinde yapılan Kütahya'nın Tanıtımı Festival'inde İpekçi'nin tasarladığı modern elbiselere Kütahya yöresine ve Osmanlı'ya ait hatayî ve rûmî motifleri boyama tekniğiyle ustaca uygulamış ve bu yolda yapılan çalışmalara yön vermiştir. Geleneğe bağlılığını yansıtmak isteyen ancak özel günlerde de giyebileceği elbiseleri olsun isteyenler de vardır. Bu da Kütahya'da yeni tarz bir giyimin oluşmasını sağlamıştır.

Kütahya'nın eski Osmanlı kıyafetleri bakımından son derece zengin motif yapısını modern kıyafetlere uygulayan Cemile Gül, bir marka olmuş durumdadır. Cemile Gül, Başbakan'ın eşi Emine Erdoğan'ın, Başbakan'ın (Recep Tayip Erdoğan) yeğeninin düğününde giydiği ceketle, Antalya film festivalinde giydiği ceketin tasarımını yaptı. Tarihi bir kıyafet olan "Tefebaşı"nın modernize edilmiş şekli görenler tarafından da beğenildi. Kendisini modacı olarak değil, tasarımcı olarak yansıtan Gül (2005), Anadolu'da yaşayan eğitimli bir kadının neler yapabileceğini göstermek istemiş ve Türk kadınının geleneğini göstermek amacıyla çalışmalar yapmıştır. Bunun neticesinde Osmanlı motiflerinin uygulandığı kıyafetleri giydirdi. Cemile Gül, Kütahya'ya ait diğer motifleri de modernize etmeye devam etmektedir (Resim-14).

Türkiye'nin ikinci cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün eşi Mevhibe İnönü de zamanının First Lady'si olarak tanınırdı. Modayı yakından tabip ettiği gibi ulusal değerlere de önem verirdi. Kütahya'yla da özel bir ilgisi olmuş, zamanında kendisine tefebaşı üç etek gelinlik diktirmiş ve bunu gururla da giymiştir. Folklorik Türk Kıyafetleri adlı kitabın ilk sayfasında da Mevhibe İnönü'nün tefebaşı üçetek gelinlikle fotoğrafı mevcuttur. (Özel 1992:9)

Türkiye tarihinde çeşitli dönemlerde giyimin toplumu değiştirmede bir zorlamaya uğraması, modern giyimde geleneksel değişim yapılamaması sonucunu getirdi. Böyle bir zorlamaya başvurulmamış bir toplumda, insanlar geleneksel kıyafetlerle de uygun gördükleri yer ve zamanda Batı tarzı kıyafetlerle de gezerler. Bugün bölgeleri sürekli birbirine açılan dünyada, Batı kendisi de bu gibi kılıkları kendi giyim modasına taşıyabiliyor. Ayrıca, bir gelenekten çıkan bir giyim modernleştirilip biçimi stilize edilerek moda yapıldığı görülmektedir. (Özer 2002:157)

Kütahya'dan Tuğra El Sanatları Merkezi de Yörük kıyafetini modernize ederek halkın beğenisine sundu. (Resim-16) Kırmızı tafta kumaştan mezuniyet, nişan ve düğünler için özel tasarladıkları abiye'yi de özel tasarladılar. (Resim-17) Candan Çeyiz de yerel motiflerin tasarımının mükemmel olduğunu söyleyerek motifleri modern kıyafetlere uygulayıp (Resim-18) yeni nesillere sevdirmekle yarınları aktarmak istediğindedir. (Kocaağa 2005)

Batılılaşmada/modernlik ile trend olanı takip etmek bir tutulur oldu. Kent kültürünün getirdiği ve modernliğin de bir zamanlar göstergesi olan sinemaya gitmek modaydı. Sinema ve reklâm filmlerinin toplumu yönlendirmesi ilk zamandan beri vardır. Modanın tetikleyicisi ya da oluşumunun başlangıç noktalarından birisi de filmlerdir. Moda ve film endüstrisi özellikle son 20 yılda sıkı bir ilişki içerisindedir. 70'lerin sonlarında sinema dünyasında star kavramında değişiklikler oldu. 80'lerin ortalarından itibaren solan sinema starlarının yerini süper modeller aldı. Moda endüstrisinin güzelleri, sinemadakilerin önüne geçti. Cindy Crawford, Christy Turlington, Linda Evangelista... Günümüzde moda bağlamında trend olanı yükselişe geçiren etkenler podyumlarda ya da camekanlarda değil filmlerde ve müzik kliplerinde yer almaktadır. Bazı filmler trend olanı hızlı şekilde topluma yayabiliyor: "Love Story" atkı, kalın düz saç; "Paris'te Son Tango" perma saç; "Top Gun" Ray Ban gözlük; "Bekarlar" salaş giyim; "Beşinci Element" kırmızı saçlar; "Çıplak Ayakla Parkta" peluş yakalı kabanlar. (Gediklioğlu 1999) 1970'lerde Elvis'in giyim tarzı ve saç kesimi tüm dünyayı kasıp kavurduğu gibi bizde de Orhan Gençebay, Ferdi Tayfur, Tarık Akan başta olmak üzere çoğu sanatçımızda kendini göstermiştir. Özellikle bu sanatçıları ilah olarak tanımlayan gençlik onlar gibi giyinip saç kesimini belirledi. Reklam filmlerinin ve dizi filmlerin de trend olanı belirlemede etkili olduğunu düşünüyoruz. Ahmet Solmaz, 70'lerde Tarık Akan, Ferdi Tayfur ve Orhan Gençebay'ın arkadaş çevresinin ve kendisinin saç modelini belirlediğini onlar gibi gözükmekten hoşlandığını belirtir. (Solmaz 2005a)

Resim- 16 Yörük kıyafetinin modernize edilmiş hali. Tuğra El Sanatları Koleksiyonu

Resim- 17 Abiye. Yaka ve uçlarda yerel motifler uygulanmış. Tuğra El Sanatları Koleksiyonu

Resim- 18 Abiye. Elbise kenarlarına yerel motifler uygulanmış. Candan Çeyiz Koleksiyonu

Son zamanlarda Garanti Bankası'nın "Bonus" kart reklamı gençlerde saç modeli olarak "bonus"u doğurdu. Show TV'de oynayan "Deli Yürek" filminde Yusuf'u canlandıran Kenan İmirzalıoğlu'nun siyah kaşmir paltosu ve ne kadar olumsuz şekilde eleştirilse de Show TV'den KanalD'ye transfer olan (reyting rekorları kıran ve çok fazla reklâm alan bir dizinin başka bir televizyona transfer olması ne kadar beğenildiğinin ölçüsü olabilir) 2005 ve 2006 dönemine damgasını vuran Kurtlar Vadisi dizisinin karakteri Polat Alemdar'ı canlandıran Necati Şaşmaz ve Kurtlar Vadisi Konseyi'ndekilerin şık takım elbiseleri ve Polat'ın kravat takmadan gömleğinin iki düğmesini açarak takım elbise giyim davranışı gençler ve orta yaşlılar arasında çok tutuldu. Birçok firma bu dizilerin döneminde satışlarını katladıklarını belirtmişlerdi. Zaten piyasaya aşırı şekilde çizgili takım elbise sürülmesi ve herkesin zebra gibi dolaşması da bunu kanıtlar şekildedir. Sedat Dizman (2005), Kütahya'da bu diziler esnasında patlama olduğunu ve aşırı şekilde siyah palto ve takım elbise sattığı belirtir. Bunu fark ettikten sonra da satış planlamasını dizilere göre yapar ve yanılmaz.

Göçlerle şehre gelip yerleşenlerin, kervanla gelip geçenlerin ya da tüccarların getirdikleri giyim-kuşam unsurlarının halk tarafından benimsenmesi son derece doğaldır. 19. yüzyılın başlarında Kütahya'da başa giyilen, alaca boyalı, üzerine kalıpla renkli çiçek resimleri basılmış ince bezden yapılmış vaktiyle Yemen'den geldiği için "yemeni" adını alan başlık en çok kullanılan başörtüsüydü.

Bu başlığın etrafının çeşitli nakışlarla süslenerek el emeği ile güzelleştirilmesi sonucu "dane" ismi verilen başlık elde edilmiştir. (Erol 1997:33)

Tarihi belgelere bakıldığında Kütahya'da yüzyıllardan beri bir göç hareketliliği yaşanmaktadır. Çeşitli açılardan bir cazibe merkezi olan Kütahya'ya çevre köylerden, kasabalardan, vilayetlerden ve hatta uzak diyarlardan gelip yerleşenler olmuştur. Göç sebebiyle ve Osmanlı Devleti'nin dağılması sonucu aileler parçalanmakta, ailenin bir kolu Kütahya'da diğer kolu başka ilde hatta ülkede kalabilmiştir. Aradan iki nesil geçtikten sonra âdetler ve gelenekler unutulabilmektedir. Yaşanan göçler dışında iltica ve sürgünler de şehrin sosyo-kültürel açıdan yapısının değişmesinde etkili olmuştur. (Dadaş-Batur 2002:84-101)

Göçler nedeniyle Kütahya'ya gelip yerleşmek zorunda kalan aileler, Kütahya giyim-kuşam kültürünün değişmesinde etkili olmakla birlikte Türk giyim-kuşam kültürünü oluşturan zincirin halkalarının tamamlanmasına da hizmet etmektedirler. Gazi Üniversitesi'nde 1985 yılında yapılan bir sergide Bulgaristan Türklerine ait göynek ve yelek sergilenmiştir. Benzer bir yeleğe Kütahya'da yaşayan Bulgaristan göçmeni Müslüman bir ailenin (İpek 2005) evinde de rastlamaktayız.

1992 yılında ilde üniversite açılmasından sonra şehre okumak için göç eden genç altkültürün yörenin giyim kuşam davranışının değişmesinde ve modellenmesinde önemli katkısı olduğuna daha önce değinmiştik. Bununla birlikte şehirdeki kamu iş yerlerinde çalışmak üzere tayin gelen işçi ve memur sınıfının da yörenin giyim kuşamının değişmesinde ve yeni davranışların ortaya çıkmasında etkisi olmuştur. Bir arada yaşamının getirdiği etkileşim ve iletişim ile yalnız kalan grup diğerine uymak zorunluluğu hissetmiş ve ortak payda olarak çoğu zaman moda giyim tarzının modellenmesi gözlenmiştir. Özel gün ve gecelerde her yörenin insanı kendince eski kültürünü kendi grubu dâhilinde sergilemeye de

çalışmıştır. Yüzüğüllü ailesi Elazığ'dan göç etmiş; kendi memleketinden gelen insanlarla ara sıra bir araya gelerek kendi yöresel giyim tarzını kendi grubu içinde sergilemeye çalışmaktadır. (Yüzüğüllü 2004) Aynı davranış modelini Tokat'tan göç eden Çapraz ailesinde de görmekteyiz. (Çapraz 2004) Ektirici ailesi biraz daha temkinli davranmakta, Mardinli olup Diyarbakır'dan Kütahya'ya göç eden aile burada yöresel giyim kuşam davranışını sergileyememektedir. Elbisenin tamamlayıcısı olan poşunun ve diğer parçaların renk (siyah ve beyaz; kırmızı, yeşil, sarı¹²) ve görüntü itibarıyla bölücü gruba atfedilmesinin kendilerini rahatsız ettiğini ve bu nedenle giyim davranışını sergileyemediklerini belirtir. (Ektirici 2004)

Sanayi Devrimi'ne ve hazır giysilerin ortaya çıkışına kadar, giysilerin genellikle kişinin en değerli mallarından sayıldığını; fakirlerin yeni giysilere ulaşamadıklarını söyleyebiliriz. Giysinin, çok pahalı ve değerli olduğu için bir ödeme aracına dönüştüğünü ve hizmet karşılığında yapılan bir ödeme biçimi olarak sık sık altının yerine kullanıldığını; dara düşüldüğünde, mücevherler ve diğer ziynet eşyalarıyla birlikte giysilerin de rehin verildiğini görmekteyiz. (Crane 2003: 14) Kütahya merkezinde kendini Kütahya'nın yerlisi şeklinde tanımlayan halk, atalarından kalan elmas yüzük, broş, altın ve ağır elbiseleri (özellikle tefebaşı, süpürgeli, aynalı pullu) çocuklarının da çeyiz hazırlığında kullanır ve yarınlarına bırakır. Zorda kaldığında ödeme aracı olarak kullanmayı düşünmez. Ama kızına çeyiz hazırlayan kişi zorda ise bunları kızının çeyizine yerleştirir.

Kostüm tarihçeleri, bütün toplumsal sınıflar benzer giysi çeşitlerini benimsedikleri için giyim XIX. yüzyılda demokratikleştiği sonucuna varırlar. Toplumsal yapısının niteliği nedeniyle bu değişimin en belirgin biçimiyle ABD'de görüldüğünü savunurlar. XIX. yüzyılın sanayileşen toplumlarında sınıf yapıları aynı değildir. Bir sınıf hiyerarşisi içinde benzer konumlarda yer alan bireyler özgün ve yaşam biçimlerini tanımlayan deneyimlerini paylaşma eğiliminde oldukları için sınıf hiyerarşilerinin doğasındaki çeşitlilik kendini giyim davranışlarında göstermiştir. XIX. yüzyılda, ABD'nin yukarıya doğru hareketlilik (mobility) düzeyi son derece yüksek, sınıfsız bir toplum olduğu genel kabul görmüştür. Hizmetçi her an efendi olabilmekte, unvana dayalı soylu bir sınıfın var olmayışı, mütevazı geçmişlerinden kaynaklanan yüksek düzeyde "statü yarışı"na bağlanabilmektedir. (Crane 2003:16) Türk toplumunda ABD ya da Batı'daki açık-net sınıf farklılığı görülmemektedir. Kütahya'da 'Kütahya'nın yerli' halkı, misafir ağırlama, yeme-içme kültürü, giyim-kuşam kültürü, doğu yatağı hazırlama, geçiş dönemi âdetleri bakımından köylerden gelen ya da göçle başka illerden gelen halktan sınıf farkı olarak değil, sosyo-kültürel anlamda kendilerini kesin bir çizgiyle ayırırlar ya da ayrılırlar.

Sonuç:

Kültür, insan topluluklarının kimliklerini gösteren ve onları birbirlerinden ayırt eden özelliklerdir. Kültür, bütün bir toplumun yaşam biçimini oluşturur ve bu oluşum sırasında insanlar birtakım semboller ve eşyalar yaratırlar. Bu hal ve hareket kodlarını, giyim kuşamı, dili, özel törenleri, davranış normlarını ve inanç sistemlerini kültür, içine alır.

İnsanlar, kendilerine ve diğer şeylere –sınıflarına, inançlarına, rollerine, statülerine, önceliklerine vb.- ilişkin tutumlarını giydikleri şeylerle kodlamaya çalışırlar. Bu noktada giysilerin giyenin iç dünyasının ve birikiminin aynası olduğunu söyleyebiliriz. Giyim tarzları, coğrafi şartlara ayak uydurma noktasından hareketle oluşturulmuş olsa da bir kültürün soy, din, cinsiyet, eğitim, ekonomi, siyaset, göçler, moda gibi etkenlerle oluşturduğu bir davranış şekli olarak karşımıza çıkmaktadır. Birikim ve bellek olarak toplanan değerlerin simgesel ve anlamsal dünyasının olduğu da saptanmaktadır. Böylece giysilerin koruyucu işlevlerinin yanında iletişimsel, sosyo-kültürel, ekonomik, psikolojik bağlamlarıyla kültürün önemli bir icra aracı olduğu görülmektedir.

Beşikten mezara kadar iğnenin fırça gibi kullanılmış olduğu işlemlerin Türk süsleme sanatları içinde bazen el sanatları, bazen artistik el sanatı, bazen de güzel sanat düzeyine ulaşmış ürünleri vardır. Türk kültürünün estete edilmiş duygularını yansıtan bu parçalar plastik sanatlar yanı sıra halkbilim ya da kültür bilim açısından değer taşır. Türklerin giyim-kuşam kültürü bu alanın başında gelmektedir. Kültürümüzün bu özgün yanının incelenmesi, bir taraftan toplumsal belleğin yaşatılmasını diğer taraftan yeni kuşaklara aktarılmasını sağlayacaktır. Bu belleğin, tasarım yoğun alanların aktörlerince değerlendirilmesi, yeni özgün yaratıların ortaya konulmasına da katkı sağlayacaktır.

¹² Eski Türk renginin yanlış kullanılması, kırmızı, yeşil, sarının Türkiye ve Kuzey Irak'ta varlık gösteren silahlı örgüte atfedilmesi, renklerin toplumsal parçalanmalar için sembol olarak kullanılışı ile ilgili olarak bkz. Genç 1999.

Kadın giyiminin en gösterişli ve teferruatlı kısımları da özel gün giysileri, başlıkları, baş bağlama şekilleri ve takıları, mücevherleridir. Kütahya giysileri (Özker 1997, Sevim 2000) tepeliği, oyali yazması, alınlık, penez, taraklarıyla başı ayrı; zıbını, yelegi, cepkeni, üçeteği, önlüğü, şalvarı, kuşağı, uçkuru, peşkiri ile üstü ayrı; terlik, nalin, çorap ve patiği ile ayağı ayrı çeşit zenginlik göstermekte ve Türk kültürünün devamlılığının sağlanmasına katkıda bulunmaktadır. Özellikle sosyo-kültürel bağlamda üçetek kullanımı kent yaşamında düğünlerde hâlâ varlığını sürdürmektedir. Özellikle “tefebaşı” ve “pullu” üçetekler genç kızlar ve yeni evliler tarafından kına gecelerinde kullanılmaktadır. Ekonomik işlevini de onu işleyen, diken ve satanlar açısından sürdürmektedir.

Güzel ve şık görünmeyi seven aynı zamanda kültürüne bağlılığını göstermek isteyen bayanların yerel motiflerle süslenmiş modernize edilen şalvarlar ve kıyafetleri tercih ettikleri görülmüştür. Bu noktada Türkiye'nin her yerinden ve her kesiminden insanlara hitap edebilecek giyim-kuşam unsurlarının Kütahyalı tasarımcılar ve işlemeciler tarafından ortaya konulabileceğine inanmaktayız. Zira Cemile Gül dönemin (2005) başbakanın eşinin kıyafetini “tefebaşı” motifiyle modernize ederek ortaya çıkarmıştır. Aynı zamanda Kütahyalı tasarımcılar (Tuğra El Sanatları, Candan Çeyiz) tarafından ortaya konan telefonluk, mendillik, para kesesi gibi tamamlayıcı unsurlar da iletişimsel, işlevsel ve sosyo-kültürel bağlamda bayanlara hizmet etmektedir.

Sosyal sınıf, toplumsal değerlendirme sonucunda eşit veya eşite yakın saygınlığa sahip aileler kümesidir. (Haviland 2002:357) Kütahya'da, Kütahya'nın yerlisiyiz diyen aileler kendi aralarında diğer ailelere göre bir üst tabakayı oluşturur ve geleneksel kıyafetlerin aslında Kütahya'nın yerlilerine ait bir giyim tarzı olduğunu göstermek isterler.

Moda, artık cinsiyete dayanan görünüş ve davranışlara ilişkin kültürel idealleri yansıtmaz; belirli ürün çeşitleriyle belirli grupları ve yaşam tarzlarını hedef alır. Bunu Kütahya'da bayanların modern kıyafetlerden şalvarlarına yansıttıkları kesim ve süslemelerde rahatlıkla görmekteyiz.

Yoğun tüketim ve gösterişin etkisiyle giyinişler arasında yarınlara da yok olmaya başlıyor. Zenginlikle birlikte gelen kent giyimi giderek ortak alışkanlıkların oluşmasını sağlıyor/neden oluyor. Toplulukların giyim şekilleri birbirleriyle benzeşir hale geliyor. Modernleşme, tarihi bir zorunluluktur. Mühim olan yapılacak değişikliklerin yöntemidir. Küreselleşme sürecinde Avrupa'nın ya da Amerika'nın arka bahçesi olmamak ve bu süreç içerisinde önüne gelen kültürü yerle bir eden düşüncenin karşısında durabilmek ve yarınlara emanetlerimizi bırakabilmek için Türk mitolojisindeki dünya çadırının tepemize yıkılmaması için Anadolu'nun bekçileri –Demirkazık-nin sağlam yapısı altında emanetlerimizi yarınlara teslim etmeliyiz.

Modernleşmenin sadece “Batılılaşma” olarak algılanmasının yanlış olduğu kanısındayız. Giysilerin, öncekilerin, halı ve kilimlerin üzerindeki motiflerin diğer eşyalara ve günümüzde kendi türünden giyilen ve kullanılan eşyalara yansıtılması anlaşma dili olarak kullanılması kültürün korunması ve sürdürülmesine hizmet edecektir. Giyim-kuşam unsurları (motif, yapı, tür vs.) ortak bellek ve tarihsel sürekliliğin vazgeçilmez somut olmayan kültürel miraslarıdır.

Kütahya yöresinde kullanılan geleneksel giysilerin, motiflerinin sağlamlaştırılması ve daha güzel işlenmesi için devlet destekli çalışmaların yapılması, geleneksel giysileri işleyenlerin Kütahya'ya bu elbiseleri yapmaları, dışarıya da el becerilerini gösterebilecekleri fırsatların doğması için daha iyi bir pazarlama imkânı sunulması, yapılacak yarışmalar sonucu belirli ölçüleri taşıyan işleme ustalarına, tasarımcılara ve öğreticilere devlet sanatçılığı unvanının verilerek maddi açıdan destek olunması, bu noktada Kütahya'dan UNESCO Yaşayan İnsan Hazine'ne (Oğuz-Bilge 2008:1-2, Oğuz 2007b:5-8)) ustaların kazandırılması, Kütahya Çini Müzesi'nde ve Kütahya'nın yerli ailelerinde bulunan giysi, peşkir, çevre, baştübenti gibi parçalara yönelik katalog çalışmasının yapılması, ayrıca Kütahya Giyim-Kuşam Kültürü Açık Hava Müzesi açılması -ki bunu karşılayacak materyal hem Kütahya Çini Müzesi'nde hem koleksiyoncular ve antikacılar da hem de Kütahya halkında mevcuttur- Kütahya'nın sosyo-kültürel ve ekonomik bağlamda geleneksel motiflerinin ve kıyafetlerinin yaşatılması ve yarınlara miras bırakılabilmesi için gereklidir.

KAYNAKÇA

AKBAL, Erçağın. Nasrettin Hoca, İstanbul, 1992.

ALBAYRAK, Recep. 55, Emekli, 15 Ağustos 2005 tarihli görüşme.

Ana Britannica, “Giyim”, C.13, İstanbul, 1994, ss.323-324.

- ATALAY, Beşir, Türk Aile Yapısı Araştırması, Sosyal Planlama Genel Müdürlüğü, Ankara, 1992.
- ATIL, Esin. Levni ve Surname, Bir Osmanlı Şenliğinin Öyküsü, Koçbank Yay., İstanbul, 1999.
- BABAOĞLU, Sevgi. "Türk Halk Sanatındaki Motiflerin Padişah Elbiselerindeki Yeri" *II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, C.5, Ankara, 1983, ss.45-51.
- BARIŞTA, H. Örcün. "IX-XX. Yüzyıl Balkan ve Anadolu Türk İşlemelerinden Örnekler", *Uluslararası Üçüncü Türk Kültürü Kongresi Bildirileri*, C.I, Ankara, 25-29 Eylül 1993.
- BARIŞTA, H. Örcün. Cumhuriyet Dönemi Türk Halk İşlemeciliği Desen ve Terminolojisinden Örnekler, Kültür Bakanlığı, Ankara, 2001.
- BOZ, Sami. 60, Emekli, 7 Şubat 2005 tarihinde yapılan görüşme.
- BROOKE, Iris. Dress and Undress: The Restoration and Eighteenth Century, London, 1973.
- CRANE, Diane. Moda ve Gündemleri Giyimde Sınıf, Cinsiyet ve Kimlik, Çev: Özge Çelik, İstanbul, 2003.
- CRAWLEY, A. E. "Dress" *Encyclopedia of Religion and Ethics*, V.5, Edinburgh, pp.40-72, 1994.
- ÇAPRAZ, Fehmi. 45, Öğretmen, 20 Haziran 2005 tarihinde yapılan görüşme.
- DADAŞ, Cevdet; BATUR, Atilla; Mete, Zekai. Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kütahya'da Sosyal Yaşam, C.1, Kütahya, 2002.
- DAVIS, Fred. Moda, Kültür ve Kimlik, Çev: Özden Arkan, YKY, İstanbul, 1997.
- DİZMAN, Sedat, 41, Müdür (Tekstil), 20 Temmuz 2005 tarihinde yapılan görüşme.
- EICHER, J. B. and ROACH-HIGGINS, M. E. "Definition and Classification of Dress Implications for Analysis of Gender Roles", *Dress and Gender*, Ed. Ruth Barnes and Joanne B. Eicher, Lillington, 1993.
- EKTİRİCİ, Mustafa. 46, Öğretmen, 20 Haziran 2005 tarihinde yapılan görüşme.
- ENNINGER, Werner. "Giyim", *Milli Folklor*, Çev. Dr. Nebi Özdemir, S.39, ss.92-96, 1998.
- ER, Tülay. Simav İlçesi ve Çevresi Yaren Teşkilatı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1988.
- EROL, Hüseyin. "13 Numaralı Kütahya Şer'iyye Sicili Transkribe ve Değerlendirmesi" (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırkkale Üniversitesi, 1997.
- FIELD, George A. "The Status Float Phenomenon: The Upward Diffusion of Innovation", *Business Horizons*, August, 1970, ss.45-52.
- FLUGEL, J.C. The Psychology Of Clothes, The Hegarth Press, London, 1971.
- GEDİKOĞLU, Nilgün. "Bir Film Seyrettim, İmajım Değişti!", www.hurriyetim.com.tr, 16 Nisan 1999.
- GENÇ, Reşat. Türk İnanışları İle Milli Geleneklerinde Renkler Ve Sarı Kırmızı Yeşil, AKMB Yay., Ankara, 1999.
- GÖLE, Nilüfer. Modern Mahrem (Medeniyet ve Örtünme), İstanbul, 1991.
- GÜL, Cemile. 43, Nakış öğretmeni, Cemile Gül Sanat Evi'nin sahibi, 15 Şubat 2005 tarihinde yapılan görüşme.
- GÜL, Sebahat. "Osmanlı Gelinlikleri", *SkyLife*, Mayıs, 2002.
- HAVILAND, William A., Kültürel Antropoloji, Çev. Hüsamettin İnaç-Seda Çiftçi, İstanbul, 2002.
- HILER, Hilaire and Meyer. "Bibliography of Costume: A Dictionary Catalog of About Eight Thousand Books and Periodicals" Ed. By Helen Grant Cushing, New York, H. W. Wilson Company, 1939.
- İPEK, Hayriye. 45, Ev hanımı, 15 Ağustos 2005 tarihinde yapılan görüşme.
- KANAT, Fatma. "Kütahya İli Kadın Giysilerinin Merkez ve Çevresindeki Farklılıkları" (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, İstanbul Teknik Üniversitesi, 1993.
- KOCAAĞA, Emine. 30, Öğretmen (Nakış), 20 Temmuz 2005 tarihinde yapılan görüşme.
- KOÇ, Fatma. "Kütahya Geleneksel Kadın Giysileri Üzerine Bir Araştırma" (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, Gazi Üniversitesi, 1990.
- MUTLU, Erol. İletişim Sözlüğü, Ark Yay., Ankara, 1998.
- OĞUZ, M. Öcal. 2007a. "Folklor: Ortak Bellek veya Paylaşılan Deneyim", *Milli Folklor*, S.74, ss.5-8.
- OĞUZ, M. Öcal. 2007b. "UNESCO, Kültür ve Türkiye", *Milli Folklor*, S.73, ss.5-8.
- OĞUZ, M. Öcal, BİLGE Esra, 2008. Yaşayan İnsan Hazinesi, Gazi THBMER Yay., Ankara.
- On Bin Türk Motifi Ansiklopedisi, Genel Yönetmen: Sinan Gözen, İstanbul, 1992.
- OSMAN HAMDİ BEY et M. DE LAUNAY, Les Costumes Populaires de la Turpuie en 1873, Constantinople, 1873.
- ÖZ, Tahsin. Türk Kumaş ve Kadifeleri-II, İstanbul, 1952.
- ÖZDEMİR, Nebi. Cumhuriyet Dönemi Türk Eğlence Kültürü, Akçağ Yay., Ankara, 2005.

- ÖZEL, Mehmet. Folklorik Türk Kıyafetleri, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1992.
- ÖZER, İlbeyi. "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Sosyal Yaşam", *Türkler*, Editör: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salih Koca, Yeni Türkiye Yay., C.14, Ankara, 2002.
- ÖZKER, Muazzez. Kütahya Geleneksel Düğün Giysileri ve El İşlemleri, Kütahya, 1997.
- PALA, İskender. "Mühr-i Süleyman", *Zaman Gazetesi*, 23.06.2005.
- POLHEMUS, Ted. Street Style: From Sidewalk to Catwalk, London, 1994.
- RIEHL, Wilhelm Heinrich. Die Pfälzer, Köln, 1857.
- SALMAN, Fikri. "Osmanlı Dönemi Türk Kumaş Sanatı", *Türkler*, Editör: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salih Koca, Yeni Türkiye Yay., C.12, Ankara, 2002.
- SALMAN, Fikri. "Tarihi Türk Kumaş Sanatı" (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum, Atatürk Üniversitesi, 1999.
- SALÜN, Mustafa. Sazımız, Sözüümüz, Türkülerimiz, Öykülerimiz İle Kütahya, Kütahya, 1997.
- SEVİM, Erdoğan. Kütahya'da Giyim-Kuşam, Türküler, Yemekler, Kütahya, 2000.
- SIMMEL, George. "Fashion", *American Journal of Sociology*, 62, May, 1957, pp.541-558.
- SOLMAZ, Ahmet. 50, İlkokul, Emekli, 20 Ağustos 2005'te yapılan görüşme. (a)
- SOLMAZ, Cemile. 47, İlkokul, Ev hanımı, 20 Ağustos 2005'te yapılan görüşme.(b)
- ŞAPÇI, Doğan. 48, Elmas işlemecisi, 19 Temmuz 2005 tarihinde yapılan görüşme.
- ŞENGÜL, Zeynep Meral. 100 Türk Motifi, İstanbul, 1990.
- TETİK, Melahat. 75, Ev hanımı, 20 Ağustos 2005'te yapılan görüşme.
- TEZCAN, Hülya. "Osmanlı Dokumacılığı", *Türkler*, Ankara, Editör: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salih Koca, Yeni Türkiye Yay., C.12, 2002.
- TOPRAK, Zafer. "Milli Moda ve Milli Çarşaf", *Tombak*, S.19.
- Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, "Kütahya Mevlevihânesi", C.27, Ankara, 2003.
- Türkçe Sözlük, TDK Yay.:549, Ankara, C.I-II, 1988.
- UZUNÇARŞILIOĞLU, İsmail Hakkı. Kütahya Şehri, İstanbul, 1932.
- YAVUZ, Fatma. "Osmanlı İmparatorluğu XVI.-XIX. Yüzyıllar Arasındaki Sultan Giysileri Üzerine Bir Araştırma" (Basılmamış Sanatta Yüksek Lisans Tezi), Ankara, Gazi Üniversitesi, 2000.
- YODER, Don. "Folk Costume" Ed. Dorson, M. Richard, *Folklore and Folklife*, The University of Chicago and London, Chicago, 1972.
- Yurt Ansiklopedisi, "Kütahya", C.7, 5278-5393.
- YÜZÜGÜLLÜ, Mustafa. 52, Mühendis, 20 Haziran 2005 tarihli yapılan görüşme.